

VÝVOJ PANSTVÍ NOVÝ BYDŽOV V PERNŠTEJNSKÉM OBDOBÍ 1516–1547

(Edice urbáře novobydžovského panství
z let 1516–1517)

Petr VOREL

Město Nový Bydžov zaujímá mezi historickými východočeskými městy trochu zvláštní postavení. Jednak svým neobvyklým vývojem v pozdním středověku a počátkem raného novověku, jednak i neobyčejně bohatou pramennou základnou, která se k nejstarším dějinám města a jeho blízkého okolí dochovala. Těmi prameny mám na mysli hlavně městské knihy, dochované kontinuálně již od počátku 14. století, což v českých podmínkách není běžné ani u mnohem významnějších lokalit.¹⁾ Samotný historický vývoj města je zvláštní relativně pozdním založením Nového Bydžova jako královského města až počátkem 14. století (proto je novobydžovský městský znak shodný s českým zemským znakem) i tím, že po krátké době (1325) se toto nově založené královské město stalo na téměř dvě století majetkem jednoho ze starých českých rodů (pánů z Vartmberka) a také centrem na středověké poměry docela rozsáhlého novobydžovského panství.

Součástí různě převáděného vartmberského majetku zůstalo novobydžovské panství až do roku 1516, kdy je koupil Vilém z Pernštejna. O tom bude řeč níže. Nový Bydžov však nezůstal ani po připojení k velkému pernějnskému dominiu natrvalo poddanským městem, ale jeho cesta „ke svobodě“ (lze-li tak v tehdejších Čechách nazvat příslušnost k politicky aktivnímu městskému stavu) byla trochu složitá. Po dvě krátká období bylo

1) Nejstarší vydána v edici již počátkem 20. století, viz Jan KAPRAS (ed.), *Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*, Nový Bydžov 1907. Těž viz Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších českých městských knihách, pražské a novobydžovské*, in: *Od pravěku k dnešku – Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře I.*, Praha 1930, s. 189–214.

(spíše však jen formálně v rámci širších majetkových převodů) součástí komorního majetku (1547 a 1567–1569), ale v době mezi těmito daty (1547–1567) byl Nový Bydžov „jen“ centrem lenního panství jedné z rodových větví Valdštejnů. O to větším kontrastem působil v tehdejší společnosti zcela neobvyklý krok, kterým bylo „vykoupení sama sebe“ z komorního majetku (1569) a následné povýšení (nebo vlastně znovuvčlenění) Nového Bydžova mezi města královská (1593).²⁾

Jistěže šlo hlavně o částku 10 000 kop grošů českých, kterou byli novo-bydžovští měšťané schopni shromáždit a v roce 1569 zaplatit úředníkům české královské komory. V poslední třetině 16. století už právní postavení královských měst nemělo takovou váhu jako před rokem 1547 (neřku-li o století dříve), ale pro Nový Bydžov představovala ona investice z roku 1569 důležitou pojistku do budoucna: S královským městem už panovník nemohl dál nakládat jako se svým přímým majetkem (prodávat ho, dávat ho do zástavy či udělovat jako léno, což se stalo v roce 1547). Tak se stal Nový Bydžov královským věnným městem, zůstal jím až do moderní doby a k tomuto historickému odkazu se dál hrdě hlásí.³⁾

Zatímco otázka velmi neobvyklé změny právního stavu Nového Bydžova v průběhu poslední třetiny 16. století historiky vždy zajímala a stala se i v nedávných letech předmětem nového základního výzkumu,⁴⁾ širší souvislosti převodu držby Nového Bydžova z rukou Vartmberků k Pernštejnům zůstaly dodnes mimo zájem regionální historiografie. Žádné bližší informace o tomto převodu neuvádějí nejstarší drobné časopisecky publikované historické studie k dějinám města, publikované v polovině 19. století.⁵⁾

2) Petr VOREL, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: Jan Kilián (red.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova* (Sborník příspěvků z konference konané v Mělnice ve dnech 4.–5. května 2004), Mělník 2004, s. 16–21.

3) *Brány královských věnných měst otevřené: Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Mělník, Nový Bydžov, Polička, Trutnov, Výsoké Mýto*, Hradec Králové 2011.

4) Bližší souvislosti „vykoupení se“ města Nového Bydžova z komorního majetku roku 1569 a jisté zájmové a diplomatické zákulisí této aktivity nedávno na základě nových pramenů (z fondu českého oddělení dvorské komory) dobře zpracovala Martina HLADÍKOVÁ, *Nový Bydžov na cestě z poddanství ke statusu královského věnného města*, diplomová práce, Fakulta filozofická Univerzity Palackého, Olomouc 2014. Rukopis této kvalifikační práce je přístupný v knihovně Univerzity Palackého v Olomouci.

5) Mořic LÜSSNER, *Novobydžovské starobytnosti*, Květy 12, 1845, č. 26–27; Josef SMOLÍK, *Počátky královského věnného města Nového Bydžova až do vykoupení se z poddanství*, Památky archeologické a místopisné 3, 1858–1859,

Není divu, že v nejstarší souhrnné (byť stručné) knižní monografii dějin města z pera Celestina Říhy z roku 1868, při jejímž sestavování autor na svou dobu docela dobře využil archiválie, které měl k dispozici přímo v Novém Bydžově, se dočteme: „... *Jakým způsobem přešlo panství novobydžovské na pány z Pernštejna a na Helfštejně, kterým patřilo panství Pardubické s horou Kunětickou, není známo...*“.⁶⁾

Z Říhovy práce čerpal i A. Sedláček, kterého však zajímala hlavně šlechtická sídla. V tomto případě hrad v Novém Bydžově, o kterém našel zmínku v deskovém vkladu o prodeji novobydžovského panství z roku 1516.⁷⁾ Jiné okolnosti tohoto majetkoprávního převodu nebyly z hlediska A. Sedláčka (jehož kniha se zabývala šlechtickými sídly) důležité, proto je nezmínil.

Bezprostředně po vydání V. dílu Sedláčkova hlavního životního díla (ve kterém jsou pojednány dějiny samotného Nového Bydžova i širšího okolí ve středověku a v raném novověku) byl publikován XVII. svazek ediční řady Archiv český, ve kterém František Dvorský zveřejnil stručný regest kupní smlouvy na Nový Bydžov z 22. února 1516.⁸⁾ Tento publikovaný jednoduchý regest (nikoli velmi rozsáhlý originál vkladu kupní smlouvy v deskách zemských) se pak stal pro všechny historiky, kteří se vývojem novobydžovského panství zabývali, na více než sto let (s jedinou výjimkou)⁹⁾ hlavním zdrojem informací o této transakci.

Ostatně i samotné Sedláčkovo shrnutí dějin novobydžovského panství, publikované roku 1887, zůstalo na dlouhou dobu hlavním zdrojem informací k dějinám tohoto regionu v průběhu první poloviny 16. století, ze kterého vycházeli všichni mladší autoři. V roce 1903 vyšla díky aktivitám

č. 6, s. 268–270. Na tuto studii reagoval L. M. (asi Mořic Lüssner), *Doplňky k historii města Nového Bydžova*, Památky archeologické a místopisné 4, 1860, č. 1, s. 44.

6) Celestin ŘÍHA, *Místopis a dějiny královského věnného města Nového Bydžova*, Praha 1868, s. 12.

7) August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl V, Podkrkonoší*, Praha 1888, s. 306.

8) František DVORSKÝ (ed.), *Listinář pana Viléma z Pernštejna*, in: Josef Kalousek (red.), *Archiv český XVII*, Praha 1889 (dále AČ XVII), část C. XXII na s. 1–283, zde č. 1015 na s. 230.

9) S původním deskovým vkladem smlouvy z roku 1516 nepochybně pracoval na přelomu 50. a 60. let 20. století V. Šmelhaus, který detailně analyzoval vývoj rybníční sítě v širší oblasti historického bydžovského kraje. Autora však zajímaly hlavně zmínky o rybnících a vodních tocích; detaily o pozemkové držbě (natožpak dílčí urbaniální povinnosti jednotlivých poddaných) pro jeho téma neměly význam. Viz Vratislav ŠMELHAUS, *Vývoj rybníčního hospodářství na Bydžovsku*, Vědecké práce Zemědělského muzea 4, 1964, s. 95–242.

novobydžovského muzejního spolku monografie o vývoji zdejších církevních poměrů;¹⁰⁾ pramenně velmi dobře fundovanou studii o poměrech v raně novověkém Novém Bydžově zpracoval místní gymnasiální profesor A. Doležal.¹¹⁾ Souhrnné shrnutí toho, co se o starších dějinách Nového Bydžova počátkem 20. století vědělo, pak publikoval v roce 1907 J. Kapras v rámci úvodní stati ke své edici nejstarší novobydžovské městské knihy. Zde se autor věnoval i mladšímu perštejnskému období,¹²⁾ které pojednal podrobněji než A. Sedláček.

Nové souhrnnější pohledy na dějiny Nového Bydžova a blízkého okolí přinesl až přelom 20. a 21. století. Na architektonické památky tohoto regionu zaměřil svou pozornost Karel Kuča.¹³⁾ Několik desetiletí se pak dějinám Nového Bydžova podrobně věnoval místní muzejník Jaroslav Prokop (1939–2018).¹⁴⁾ Jeho zájem byl však soustředěn na jiná historická období a především na dějiny samotného města. Proto pro období první poloviny 16. století ani v jeho obsáhlých pracích nenalezneme v dějinách Nového Bydžova žádný výraznější interpretační nebo faktografický posun. To se týká i nejnovější publikace, věnované historickému vývoji města a jeho okolí (na jejíž přípravě se J. Prokop významnou měrou podílel), kterou je samostatný svazek z ediční řady „Historický atlas měst České republiky“, věnované dějinám českých měst z perspektivy kartografických pramenů.¹⁵⁾

10) Josef KAŠPAR, *Paměti o věcech duchovních v královském věnném městě Novém Bydžově nad Cidlinou od dob nejstarších až po časy nejnovější*, Nový Bydžov 1903.

11) Antonín DOLEŽAL, *Poddání a vrchnost na panství královského věnného města Nového Bydžova*, in: *Výroční zpráva gymnasia v Novém Bydžově 1905–1906*, s. 3–46. Za zprostředkování této dnes již obtížně dostupné publikace a některých dalších níže citovaných drobných prací z místního tisku děkuji Mgr. Janu Kohoutovi, řediteli Městského muzea v Novém Bydžově.

12) J. KAPRAS (ed.), *Knihy svědomí*, s. XVI–XVII.

13) Karel KUČA, *Chlumecko-Novobydžovsko (Historie a architektonické památky Pociidliní)*, I, Hradec Králové 1995, zde zvláště kap. „Vývoj sídelní sítě do roku 1521“, s. 138–141.

14) Především viz jeho obsáhlá monografie Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005; ve stručnější verzi TÝŽ, *Nový Bydžov*, Praha–Litomyšl 2007. Vývoj městské správy zpracoval též autor v samostatné publikaci, viz TÝŽ, *Radnice v Novém Bydžově (1462–1862–1865)*, Nový Bydžov 2015. V těchto svých monografiích autor shrnuje svůj celoživotní výzkum dějin města a regionu, kteréžto téma v uplynulých desetiletích pojednal i řadou dílčích pramenných studií v regionálně-historickém tisku. Otázkou majetkového převodu roku 1516 se však nezabýval.

15) Robert ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky*, sv. XXIX, *Nový Bydžov*, Praha 2017.

Všechny citované novější práce se zabývají vývojem novobydžovského regionu v širším časovém kontextu. Pro první polovinu 16. století nikdo z autorů nový základní výzkum neprováděl, a tak byla pro toto období základní data jen postupně přejímána v té podobě, jak je formuloval už koncem 19. století A. Sedláček a po něm J. Kapras,¹⁶⁾ včetně drobných nepřesností. Důležité prameny týkající se majetkoprávního vývoje novobydžovského dominia v pernštejnském období (1516–1547) tak zůstávaly bohužel badatelsky nevyužity.

Tímto tématem jsem se před lety zabýval v souvislosti s rekonstrukcí pozemkové držby pánů z Pernštejna v dlouhodobém historickém horizontu. Zde je publikována i pasáž týkající se speciálně vývoje novobydžovského panství v letech 1516–1547,¹⁷⁾ včetně historické rekonstrukční mapy, zachycující rozsah tohoto území k roku 1540.¹⁸⁾ Znovu se k této problematice nyní vracím v souvislosti s přípravou obsáhlé publikace týkající se podílu českých zemí na šmalkaldské válce.¹⁹⁾

16) Přesněji řečeno: Pro období první poloviny 16. století se ani v nejnovějších publikacích o dějinách Nového Bydžova nedozvime víc, než co zveřejnili již před sto lety A. Sedláček a po něm detailněji J. Kapras. Pro jiná dějinná období (především středověk a moderní dějiny) však toto konstatování neplatí.

17) Petr VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století*, in: Petr Vorel (red.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, zde tab. XIX – Nový Bydžov na s. 70. Tato studie unikla pozornosti novobydžovské regionální historiografie přelomu 20.–21. století, takže i ve výše citovaných pracích J. Prokopa zůstávají ve vztahu k pernštejnské držbě Nového Bydžova drobné nepřesnosti, přejaté ze starší literatury (viz níže).

18) Petr VOREL, *Za pánů z Pernštejna*, in: František Šebek (red.), *Dějiny Pardubic I*, Pardubice 1990, historická rekonstrukční mapa „Pozemkový majetek pánů z Pernštejna ve východních Čechách k roku 1540“ na s. 130. Též viz P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby*, mapa č. 1: „Pozemkový majetek Jana z Pernštejna v Čechách a na Moravě k roku 1540“, s. 10 a Jaroslav PÁNEK – Tomáš STERNECK – Petr VOREL, *Šlechtická dominia v raně novověkých Čechách a na Moravě*, in: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, část III. 17 na s. 192–193, zde mapa III.17b „Pernštejnské dominium“. Pro úplnost si jen dovoluji zmínit, že tuto moji dosti pracně vytvořenou historickou rekonstrukční mapu přejímají do svých publikací i jiní autoři, někdy však pohříchu bez citace původního zdroje.

19) Širší evropský kontext tohoto konfliktu jsem nově interpretoval v nedávno vydané monografii, viz Petr VOREL, *Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547*, Pardubice 2021. Zde nebylo možné věnovat zvláštní pozornost ani celozemským českým záležitostem (tak aby zůstaly zachovány významové proporce v celoevropském kontextu), natožpak vývoji dílčích českých dominií. Situaci v českých zemích bude věnován následný „druhý díl“, nazvaný *Země Koruny české ve šmalkaldské válce 1546–1547*.

Důsledkem zmíněného vojenského konfliktu byly rozsáhlé konfiskace pozemkového majetku roku 1547, ve kterých sehrálo novobydžovské panství ve vztahu k Janu z Pernštejna (hlavní politické osobnosti tehdejších Čech) velmi významnou roli. Proto jsem potřeboval identifikovat majetkoprávní vývoj tohoto regionu mnohem exaktněji, než nabízí dosavadní regionálně-historická literatura, aby bylo možné správně vyhodnotit jeho význam v souvislostech celého konfiskačního procesu.

Na úvod je třeba zmínit, že zásadní informační vakuum dosud zakrývalo osobu posledního předpernštejnského držitele Nového Bydžova, Havla Zvířetického z Vartmberka (*1501–1503; †1532).

S Havlem Zvířetickým je spjat dlouho tradovaný omyl, který do literatury vnesl již A. Sedláček. Ten bez jakékoli opory v pramenech uvedl, že Havel Zvířetický musel prodat Nový Bydžov v důsledku svého špatného hospodaření a zadlužení.²⁰⁾ Tuto informaci nekriticky přejal počátkem 20. století místní gymnasiální profesor Josef Kašpar²¹⁾ a po něm všichni ostatní, kdo ve svých historických pracích převod z roku 1516 zmiňovali.²²⁾ Také není pravda, že Havel Zvířetický byl posledním tohoto rodu, kdo byl usazen v Pocidliní, jak bez bližšího vysvětlení uvádí K. Kuča.²³⁾ Ještě řadu let po Havlově smrti vládl na tvrzi v sousedních Smidarech jeho prvostupňový bratranec Zdislav Zvířetický z Vartmberka, který zemřel až někdy mezi lety 1558–1560. Teprve tímto Zdislavem vymřela linie „zvířetických Vartmberků“ po meči.

Spojení „zvířetičtí Vartmberkové“ záměrně dávám do uvozovek. Z hlediska přísně genealogického totiž poslední předpernštejnský rod, který vládl na Novém Bydžově, nepatřil mezi „pravé“ Vartmberky, ale v generaci Havlova dědečka začali páni ze Zvířetic v druhé polovině 15. století (tedy v době, kdy se užívání predikátu v českých šlechtických jménech teprve stabilizovalo na nových raně novověkých standardech) užívat své šlechtické

20) A. SEDLÁČEK, *Hrady, V*, s. 306.

21) Josef KAŠPAR, *Paměti o věcech duchovních v královském věnném městě Novém Bydžově nad Cidlinou od dob nejstarších až po časy nejnovější*, Nový Bydžov 1903, s. 23: „... 1516 ztratili bydžovští dobrou svoji vrchnost, pány z Vartmberka. Havel, syn Petra z Vartmberka, – hospodář nedobrý, – město i s hradem a právem podacím ke kostelu Matky Boží prodal za 14 tisíc kop č. panu Vilémovi z Pernštejna...“.

22) J. KAPRAS (ed.), *Knihy svědomí*, s. XVI–XVII; K. KUČA, *Chlumecko-Novobydžovsko, I*, s. 143; J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 38: „Špatné hospodaření a zadlužení však zanedlouho přimělo Havla Zvířetického k prodeji bydžovského panství nové vrchnosti“.

23) K. KUČA, *Chlumecko-Novobydžovsko, I*, s. 143.

jméno ve tvaru „Zvířetický z Vartmberka“. Jistou logiku to ale mělo. Oba staré panské rody (páni z Vartmberka a páni ze Zvířetic) byly součástí širokého příbuzenského rozrodu tzv. Markvarticů, hlásících se ke společnému předku z poslední třetiny 13. století Markvartovi z Vartmberka. Úprava predikátu jistě mohla souviset i s tím, že Heřmanův bratr Petr ze Zvířetic vyženil značný majetek (včetně Nového Bydžova) s manželkou Eliškou z Vartmberka, blízkou příbuznou předního českého velmože husitské doby Čeňka z Vartmberka (†1425).²⁴⁾ Predikát „z Vartmberka“, který Petrův bratr Heřman ze Zvířetic vlastně přejal spolu s majetkem od své švagrové Elišky z Vartmberka, měl v tehdejších Čechách velkou váhu. Nebylo proto ničím neobvyklým, že i tato zvířetická větev širokého rozrodu Markvarticů se vrátila k užívání původního společného rodového predikátu „z Vartmberka“, který po stavbě tohoto hradu v poslední třetině 13. století užíval jejich společný předek v přímých mužských liniích Markvart z Vartmberka. Obě rodové větve ostatně užívaly stále stejný erb (štípený štít černo-zlatý a v klenotu dvě orlí křídla týchž barev).²⁵⁾

Stručně si shrňme, co vlastně víme o majetkoprávním vývoji novobydžovského panství v několika desetiletích před jeho prodejem Vilémovi z Pernštejna: Heřman ze Zvířetic zdědil spolu se svým vzdáleným příbuzným Jindřichem z Michalovic (také příslušníkem jedné z větví Markvarticů) Nový Bydžov v roce 1468, kdy zemřela Eliška z Vartmberka.²⁶⁾ To již byl

24) Robert ŠIMŮNEK, *Dědictví po Čeňkovi z Vartenberka (K rožmbersko-vartenberským vztahům v 1. polovině 15. století)*, Mediaevalia Historica Bohemica 5, 1998, s. 105–118.

25) Páni ze Zvířetic i z Vartmberka užívali jako klenot dvě orlí křídla v rodových barvách (černá a zlatá), viz August SEDLAČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, sv. III, (ed. Vladimír Růžek), Praha 2002, s. 27.

26) Nutno přiznat, že zcela přesné příbuzenské vztahy mezi jednotlivými členy rodu Vartmberků v této době nemůžeme na základě dochovaných pramenů prokázat. Považují však za vyloučené, že by Heřman Zvířetický, který dědil polovinu novobydžovského panství po Elišce z Vartmberka roku 1468, byl Eliščiným synem, jak uvádí R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky*, sv. XXIX, *Nový Bydžov*, s. 7. Měla-li by paní Eliška z Vartmberka v roce 1468 živého vlastního syna, dědil by majetek přímo. Krom toho sám tento Heřman připomíná Elišku z Vartmberka roku 1473 slovy „přítelkyně má milá“, což by nemohl užít, pokud by byla jeho matkou (viz pozn. č. 28). Známe skutečnosti, týkající se rodiny Elišky z Vartmberka, obsahuje komentář k edici listiny z 28. dubna 1453, kterou vydala Eliška z Vartmberka městu Novému Bydžovu, viz Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH [edd.], *Privilegia královských měst českých 1420–1526*, Praha 1948 (dále PKMČ 1420–1426), č. 152, s. 263–266. Jako svědek je už u této listiny uveden i Heřman ze Zvířetic, který Nový Bydžov později po Eliščině smrti získal.

po smrti jak Eliščin manžel Petr ze Zvířetic (Heřmanův bratr), tak i oba jejich synové Hašek a Havel, kteří zemřeli bez dědiců již před rokem 1465. Poloviční podíl na vlastnictví novobydžovského panství získal po Jiřím z Michalovic (který zemřel už roku 1469 také bez dědiců) český král Jiří z Poděbrad, který tento svůj podíl v roce 1469 daroval za „*mnohé a pilné služby*“ (tak to král formuloval v darovací listině; skutečné důvody neznáme) Heřmanovi Zvířetickému. Král Jiří jej v listině jmenuje jako „*urozeného Heřmana ze Zvířetic a z Vartmberka*“.²⁷⁾ O čtyři roky později, když král Vladislav udělil na Heřmanovu žádost městu Novému Bydžovu právo pořádat výroční trh na den svatého Jiljí, je v listině uveden jako „*Heřman z Vartmberka a na Zvířeticích*“.²⁸⁾

Heřman ze Zvířetic, který začal užívat své šlechtické jméno ve tvaru Heřman Zvířetický z Vartmberka, se tak stal majitelem rozsáhlých dominií, neboť před získáním Nového Bydžova držel i starý rodový hrad Zvířetice (na Mladoboleslavsku, asi 60 km severovýchodně od Nového Bydžova) s okolním panstvím²⁹⁾ a další menší statky. O tento majetek se pak po Heřmanově smrti (zemřel nedlouho po roce 1478) postupně dělili jeho tři synové Jan, Petr a Hašek Zvířetičtí z Vartmberka.

Nejstarší Jan, kterému před rokem 1493 připadly Zvířetice, zemřel bez dědiců krátce před rokem 1501.³⁰⁾ Zbývající dva mladší bratři Petr a Hašek, kterým společně připadl Nový Bydžov,³¹⁾ zůstávali několik let v tzv. majetkovém nedílu. O pozemkový majetek se rozdělili až v roce 1496,³²⁾ a to

27) Edici textu této listiny včlenil do své knihy J. KAPRAS (ed.), *Kniha svědomí*, s. XV–XVI. V roce 1473, když Heřman vydával městu Novému Bydžovu konfirmační listinu (kterou potvrzoval starší privilegium Čenka z Vartmberka z roku 1407), už vydavatel sám sebe uvádí s predikáty v opačném pořadí, tedy „Heřman z Vartmberka a ze Zvířetic“, viz PKMČ 1420–1526, č. 350, s. 600–602.

28) PKMČ 1420–1526, č. 346, s. 596–597.

29) A. SEDLÁČEK, *Hrady*, díl X., Praha 1895, s. 106.

30) Ještě v roce 1496 se v pramenech uvádí „Jan z Vartmberka a na Zvířeticích“; v roce 1501 však už tento domicil použil Janův bratr Petr jako „Petr z Vartmberka a na Zvířeticích“. Viz Národní archiv Praha, fond Guberniální listiny, listiny č. 513 (15. duben 1496) a č. 550 (6. únor 1501).

31) Společně vydali 20. července 1493 městu Nový Bydžov konfirmační listinu na starší privilegia, doplněnou dalším rozmmnožením práv. Titulují se zde „*Petr a Hašek, bratři vlastní z Vartmberka a ze Zvířetic, páni dědiční na Bydžově*“. Mezi svědky této listiny se uvádí i jejich starší bratr Jan z Vartmberka a na Zvířeticích. Viz PKMČ 1420–1526, č. 487, s. 818–821.

32) V listině z 25. března 1496, kterou král Vladislav II. uděluje městu Novému Bydžovu právo vybírat mýto v branách, panovník uvádí, že o tuto výsadu žádal Petr z Vartmberka jménem svým i také jménem svého bratra Haška. V ná-

zřejmě v souvislosti s tím, že nejmladší Hašek dosáhl plnoletosti a o rok později (1497) se oženil s Markétou z Chlumu a Košumberka. Tehdy bylo pro Haška od původního středověkého novobydžovského panství odděleno menší území s centrem ve Smidarech. Jeho díl pozemkového majetku byl menší; jako kompenzaci proto při dělení majetku zřejmě získal jiná majetková aktiva (např. úročené dlužní úpisy), jak bylo tehdy běžné. K dalším majetkovým vyrovnáním mezi oběma bratry docházelo kolem roku 1501, kdy po smrti nejstaršího bratra Jana zdědili Zvířetice, které nakonec přešly do majetku Haškova.

Hašek Zvířetický však starý rodový hrad v roce 1504 prodal. Zřejmě i v souvislosti s prodejem Zvířetic (kde bylo do té doby hlavní a poměrně reprezentativní sídlo rodu) si pak ve Smidarech, ležících jen asi 6 km severně od Nového Bydžova, postavil Hašek Zvířetický novou tvrz.³³⁾ Někdy v té době, na přelomu 15. a 16. století, začal pravděpodobně jeho bratr Petr Zvířetický jako svoje nové sídlo budovat v sousedství Nového Bydžova i nový vodní hrad, využívající k opevnění vodu z Cidliny (viz k tomu níže v textu).

Petr Zvířetický z Vartmberka, který se po oddělení smidarského statku stal jediným majitelem Nového Bydžova a okolního panství, zemřel však předčasně roku 1505 ve věku kolem třiceti let. Nevíme, kdo byla jeho manželka, ale v roce 1505 už pravděpodobně nežila, neboť po Petrově smrti se neřešily (pokud víme) žádné majetkové nároky pozůstalé vdovy. Zůstaly po něm ale nejméně dvě nezletilé děti, dcera Johanka a syn Havel. O Havlově sestře Johance starší historiografie neví vůbec nic; její identitu však můžeme pramenně prokázat, jak podrobněji uvedu níže. Poručníkem obou dětí se hned v roce 1505 stal jediný zletilý žijící příbuzný téhož rodu, smidarský strýc Hašek Zvířetický z Vartmberka.

sledné formulaci je však jasně uvedeno, že příslušné právo uděluje „městu jeho Bydžovu“ (nikoli „městu jejich Bydžovu“). Z toho usuzuji, že v té době už k majetkovému oddělení obou bratří došlo nebo již bylo v pokročilé fázi. Každopádně už 21. července 1497, kdy týž král Vladislav II. udělil Novému Bydžovu právo pořádat další výroční trh, už byl držitelem města už jen sám Petr. Viz PKMČ 1420–1526, č. 503, s. 851–852, č. 515, s. 871–873 a č. 550, s. 943–946.

33) Existenci smidarské tvrze můžeme vzhledem k okolnostem předpokládat právě již v této době, byť zatím první výslovnou zmínku o její existenci známe až z roku 1544. Vzhledem k tomu, že Hašek Zvířetický používal už v letech 1515 a 1520 (kdy je uveden jako svědek na kšaftech Viléma z Pernštejna) u svého jména domicil „na Smidařích“ (viz níže pozn. č. 40), lze vcelku věrohodně předpokládat, že zvláštní šlechtické sídlo (tvrz, nejen obývaný panský dvůr) ve Smidarech už tehdy existovalo.

Novobydžovské panství tak v roce 1505 zdědil jediný Petrův mužský potomek, nezletilý Havel Zvířetický, ale po dobu Havlovy nezletilosti panství spravoval jako poručník jeho strýc Hašek. Oba tito příslušníci rodu Zvířetických z Vartmberka měli tedy stejné křestní jméno, tradované v této větvi rodu po několika generacích (tvar „Hašek“ je pouze hovorovou variantou základního tvaru Havel), ale ve všech písemných pramenech z té doby jsou obě verze jména důsledně odlišovány, aby nedocházelo k záměně.

Nevíme, kde obě Petrovy nezletilé děti (Johanka a Havel) po roce 1505 žily, ale logicky můžeme předpokládat, že to bylo u strýcovy rodiny, neb o dvě malé osiřelé děti (v roce 1505 byly obě mladší pěti let) se někdo musel fyzicky starat. Oba synové Haška Zvířetického a Markéty z Chlumu (kteří se narodili nedlouho po roce 1497) byli oběma osiřelým dětem Petra Zvířetického věkově velmi blízcí.

Není pochyb o tom, že pardubický velmož Vilém z Pernštejna se osobně s bratry Petrem a Haškem Zvířetickými dobře znal. Bydžovský Petr z Vartmberka se počátkem 16. století hojně vyskytuje jako svědek či smluvce v majetkových záležitostech Viléma z Pernštejna,³⁴⁾ stejně jako později jeho smidarský bratr Hašek Zvířetický. Byla to bohatá rodina příslušející k panskému stavu, která navíc patřila do širšího perňštejnského příbuzenstva. Víme, že babičkou Viléma z Pernštejna z matčiny strany byla Eliška z Vartmberka.³⁵⁾ Proto je erb Vartmberků součástí honosného reliéfu s perňštejnskou rodovou pověstí z roku 1511, umístěného nad vstupní branou do zámku Pardubice.³⁶⁾ Nevíme sice, zda byla Vilémova babička příslušnicí

34) Doloženo máme několik případů, kdy Vilém z Pernštejna angažoval Petra Zvířetického v záležitostech, které pro něj byly důležité a velmi citlivé i ze společenského hlediska. V roce 1502 byl Petr Zvířetický smluvcem ve složitém pozemkovém sporu Viléma z Pernštejna s městem Hradec Králové (AČ XVII, č. 778, s. 13–14; PKMČ 1420–1526, č. 694, s. 1251–1258, zde retrospektivní zmínka na s. 1252–1254); o rok později je uveden mezi svědky ve smlouvě Viléma z Pernštejna o panství Tovačov s Johankou z Krajku (AČ XVII, č. 793, s. 27–29). Zvláště v tomto případě šlo o velmi choulostivou záležitost, neboť i na základě dochovaných pramenů lze předpokládat, že tato transakce nebyla po právní stránce úplně jednoznačná. Blíže k tomu viz Petr VOREL, *Cimburkové a Pernštejnové (Majetkové a rodinné vztahy na přelomu 15. a 16. století)*, in: Morava na prahu nové doby (Sborník příspěvků z konference, konané k 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka), Přerov 1995, s. 75–93.

35) Eliška z Vartmberka byla manželkou Vilémova děda z matčiny strany Jana z Lomnice. Z tohoto manželství vzešla Bohunka z Lomnice, matka Viléma z Pernštejna. Širší okolnosti viz Petr VOREL, *Páni z Pernštejna (Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy)*, 3. vyd., Praha 2021, s. 51–52.

36) Kvalitní reprodukce heraldického reliéfu z roku 1511 na pardubickém zámku viz tamtéž, barevná obrazová příloha č. XXIX.

zvířetické nebo jiné větve Vartmberků (nebyla totožná se svou jmenovkyní, které patřil Nový Bydžov do roku 1468), ale o svých (i vzdálenějších) pokrevních příbuzných měl pan Vilém skvělý přehled, neb se to hodilo při dědických či poručnických sporech.

Zvířetičí Vartmberkové měli jádro svého pozemkového majetku v blízkosti Pardubic, a to v regionu, který byl mimořádně příznivý pro rozvoj rybníčního podnikání. Od roku 1505 šlo navíc o majetek sirotčí v poručnické správě. Je tedy logické, že Vilém z Pernštejna, který v té době velmi intenzivně (a lze říci, že i dosti agresivně) shromažďoval všemi možnými způsoby jakýkoli pozemkový majetek, který byl v bezprostředním okolí jeho východočeských dominií, hledal cesty, jak toto území získat.

Vhodná příležitost se naskytla po roce 1515, kdy Vilémovu mladšímu synu Vojtěchovi z Pernštejna, tehdy pětadvacetiletému, zemřela první manželka Markéta Kostková z Postupic. Vilém z Pernštejna až do své smrti rozhodoval velmi autoritativně o manželských partnerech všech svých tří dětí (nejstarší dcery Bohunky a synů Jana a Vojtěcha). Oba synové byli poprvé (v roce 1507) oženeň se sestrami Annou a Markétou Kostkovými z Postupic. V souvislosti s touto „dvojitou svatbou“ svých synů získal pan Vilém do své držby od otce obou nevěst (které neměly žádné bratry) východočeská panství Lanškroun a Lanšperk. Na lanškrounském zámku také Vojtěch z Pernštejna se svou první manželkou několik let sídlil.

I druhou manželku svému mladšímu synovi Vojtěchovi vyjednal jeho otec. Johanka Zvířetická byla pro mladého vdovce z hlediska starého pana Viléma ideální partií: Pocházela ze starého panského rodu (na tom si pan Vilém zakládal), byla mladá (mohla panu Vilémovi brzy začít rodit další vnoučata) a především byla z bohaté rodiny. Pozemkový majetek sice podle dobových zvyklostí zdědil mužský příslušník rodu (Johančin bratr Havel), ale jiné sourozence neměli. Johanka měla tedy nárok na vyplacení vysokého věna, a to až do výše poloviny hodnoty celého zděděného majetku. Ten mohl mít vedle samotného panství Nový Bydžov i jinou formu (například peníze v hotovosti, šperky či finanční aktiva v podobě dluhopisů), ale o tom nemáme dochovány žádné zprávy.

Vzhledem k těmto okolnostem můžeme najisto předpokládat, že prodej panství Nový Bydžov Vilémovi z Pernštejna v roce 1516 neproběhl v důsledku toho, že by Havel Zvířetický byl špatným hospodářem nebo byl zadlužen (jak se ve starší literatuře traduje), nýbrž proto, že se Vilémův syn Vojtěch z Pernštejna téhož roku oženil s Havlovou sestrou Johankou Zvířetickou z Vartmberka. Prodej novobydžovského panství byl nepochybně součástí širší rodinné dohody o vypořádání věnných nároků nevěsty, které

zřejmě nebylo možné zajistit jiným způsobem, než získáním finančních aktiv z prodeje tohoto dominia.

On vlastně Havel Zvířetický ani nemohl špatně hospodařit, neboť se správy novobydžovského panství *de iure* vůbec neujal.³⁷⁾ V době prodeje roku 1516 byl ještě nezletilý; bylo mu méně než 18 let a nemohl tedy sám svým majetkem vládnout. Od toho měl svého poručníka, strýce Haška Zvířetického. Hašek Zvířetický však z titulu poručníka nemohl sirotčí panství jednoduše prodat. Aby prodej vůbec mohl proběhnout, musel být rozhodnutím zemského soudu (kterému příslušelo mimo jiné řešit i nesporné právní záležitosti osob z vyšších stavů) stále ještě nezletilý Havel Zvířetický formálně zploletněn. Výše zmíněnou skutečnost dokládá zvláštní formulace uvedená hned na úvod kupní smlouvy z roku 1516: „*Havel Zvířetický z Vartmberka, maje léta spravedlivá pány Jich Milost[m]i a vladykami na plném soudu zemské[m] daná, p[ř]iznal se, že dědictví Bydžov Nový ... i to vše, což j[es]t tu někdy Petr z Vartmberka, otec téhož Havla, a on po otci svém měl ... prodal Vilémovi z Pernšt[ejn]a...*“.³⁸⁾ Podtržený text je běžnou úřední formulí, kterou byla nezletilá osoba na základě soudního rozhodnutí formálně zploletněna k provedení právního úkonu. To jistě dokázal pan Vilém u zemského soudu zařídit. Učinil tak během své kariéry v řadě případů, kdy měl zájem o majetek nezletilých vlastníků. Ostatně i při budování novobydžovského panství byly (vedle samotného Nového Bydžova) ještě další dvě územní enklávy, koupené v letech 1516–1518, majetkem sirotčím, jehož vlastníci museli být zemským soudem zploletněni: část vsi Sloupno, koupená od Kateřiny z Hrádku, a statek Zachrášřany, koupený od synů Anny ze Sekyřic.

Prodej novobydžovského panství roku 1516 byl však spíše výslednicí přátelské dohody uvnitř spřízněných rodin. O tom svědčí jednak skutečnost,

37) Mýlnou informací o tom, že Hašek Zvířetický byl poručníkem svého synovce jen krátce a že se Havel Zvířetický někdy krátce po roce 1505 (po dosažení zletilosti) sám ujal správy novobydžovského panství, uvedl do literatury již J. KAPRAS (ed.), *Kniha svědomí*, s. XVI. Od něj tuto informaci přejal J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 38.

38) Národní archiv Praha, fond Desky zemské větši (dále DZV), kniha č. 6, fol. C5a (viz obrazová příloha níže na s. 55 u edice tohoto vkladu). Úvodní pasáž deskového vkladu (ve které je dobře čitelný i výše podtržený text) nedávno připojil jako ilustraci do své knihy o dějinách Nového Bydžova J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 39. Takto jednoznačně pramenně průkaznou nezletilost Havla Zvířetického v době prodeje roku 1516 však nevzal v potaz a v textu své knihy zopakoval nijak nepodložené tvrzení o Havlově špatném hospodaření, tradované již od 19. století.

že i Havlův poručník a strýc Hašek Zvířetický v témže roce 1516 (dokonce ve stejný den) také prodal Vilémovi z Pernštejna významnou část svého pozemkového majetku, který držel ke smidarskému statku. Z kontextu soudím, že šlo o pozemky, které Vilém potřeboval k následnému poměrně velkorysému rozvinutí rybníčních systémů v okolí Nového Bydžova, tvořených nejen samotnými rybníky, ale i přírodnými kanály.³⁹⁾ Ostatně smidarský Hašek Zvířetický z Vartmberka patřil do nejužšího kruhu šlechticů, kteří se těšili Vilémově mimořádné důvěře: Figuruje i v roce 1520 (stejně jako v letech 1507 a 1515) mezi svědky na poslední vůli Viléma z Pernštejna.⁴⁰⁾ I z toho lze usuzovat, že nedávné transakce s pozemkovým majetkem v okolí Nového Bydžova (1516) nebyly pro tuto linii Vartmberků finančně nevýhodné.

Druhou okolností, která podle mého názoru svědčí o tom, že prodej Nového Bydžova nebyl vynucen v důsledku nějakých dluhů, je následný vztah mezi Havlem Zvířetickým a Vojtěchem z Pernštejna. Na základě následného vývoje můžeme logicky předpokládat, že součástí nějaké širší rodinné dohody bylo i rozhodnutí o tom, že Pernštejnové mladému Havlu Zvířetickému nějaký vhodný pozemkový majetek zajistí, až bude plnoletý, neboť bez vlastnictví alodního pozemkového majetku by se v budoucnu Havel Zvířetický ani jako příslušník panského stavu nemohl plnohodnotně účastnit politického života.

Osoba paní Johanky Pernštejnské z Vartmberka (*1499–1500; †1536) je také zajímavá. Můžeme předpokládat, že ovlivnila dodnes dochovanou (byť fragmentálně) skvostnou výzdobu pardubického zámku, která vznikala v době trvání jejího manželství s Vojtěchem z Pernštejna. Zbytky vartmberského rodového erbu náležejícího paní Johance (ze kterého však bohužel zůstal viditelný jen klenot v podobě vartmberských orlích křídel nad přílbicí) můžete dodnes vidět v tzv. Vojtěchově sále. Vartmberský erb byl vymalován nade dveřmi, kterými se vcházelo do soukromých komnat prvního patra pardubického zámku. Vytvářel symbolický protipól velkoryse provedenému erbu Johančina manžela Vojtěcha z Pernštejna (který používal

39) V. ŠMELHAUS, *Vývoj rybníčního hospodářství na Bydžovsku*, s. 108–109.

40) AČ XVII, č. 1068, s. 275–279; zde na s. 279. Tento Vilémův kšaft jako svědci pečetili tři příslušníci panského stavu. Vedle Haška Zvířetického to byli Jindřich Šťastný z Valdštejna a na Rychmburce a Slavata z Chumu a na Košumberku. Dále jsou jako svědci uvedeni tři příslušníci rytířského stavu: Petr Příbík z Otoslavic a na Březovicích, Václav Opršal ze Zher a na Čivčicích a Bohuslav Běškovec z Běškovic.

rodový erb ve zlatém poli, na rozdíl od jeho otce i bratra, kteří užívali pole stříbrné) ztvárněnému na vedlejší stěně nade dveřmi, kterými se vcházelo do společenských prostor (tzv. mázhausu).

Nevíme, jak spolu oba manželé vycházeli, ale je neobvyklé, že Vojtěch z Pernštejna si ve svém kšaftu z 22. listopadu 1531⁴¹⁾ výslovně přeje, že v případě jeho smrti o budoucím provdání jejich nejmladší dcery Anny nemá rozhodovat jeho manželka Johanka, ale určení poručníci. Nejvíc toho o ní víme vlastně až ze závěrečné fáze jejího života, kdy v Pardubicích pohřbila svého manžela Vojtěcha z Pernštejna (1534). Právě ona měla vyřknout klatbu, která měla odradit každého, kdo by se pokoušel Vojtěcha z Pernštejna rušit v jeho posmrtném klidu.⁴²⁾

Po roce 1534, kdy pozemkový majetek zemřelého Vojtěcha z Pernštejna zdědil jeho starší bratr Jan z Pernštejna, nevrátila se paní Johanka do rodného Nového Bydžova (tam Pernštejnové žádné sídlo neměli), ale jako vdovský majetek užívala severozápadní blok pernštejnských dominií s centry v Novém Městě nad Metují a v Náchodě. Na náchodském zámku pak již dva roky po svém manželu zemřela (1536). Její tělo spočinulo poblíž manžela v kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích, jak dokládá její dochovaný (byť dosti poškozený) náhrobní kámen.⁴³⁾

Přestože máme o Vojtěchově manželce Johance z Vartmberka dochovanou řadu zpráv, její přesná rodinná identifikace dosud nebyla jasná. Věděli jsme, že byla členkou zvířetické větve rodu (to je uvedeno na náhrobním kameni), ale nebylo jasné, či vlastně byla dcerou. Nevěděli jsme, v kolika letech se vdávala. Mohla být klidně mladší sestrou Petra a Haška Zvířetických (pokud by se vdávala kolem třicítky) nebo dcerou Haškovou. Její přesnou identitu vlastně dokládá dosud jediný známý pramen, který dřívější historiografie neznala. Narazil jsem na něj při výzkumu aktivit Vojtěcha z Pernštejna na uherském bojišti počátkem třicátých let 16. století. Je poměrně věrohodný, neboť pochází přímo z pera krále Ferdinanda I.

Král Ferdinand v roce 1532 píše list Vojtěchovi z Pernštejna, ve kterém výslovně zmiňuje Havla Zvířetického jako Vojtěchova švagra.⁴⁴⁾ Tento pramen tedy jasně dokládá, že Vojtěchova druhá manželka Johanka Zvířetická z Vartmberka byla sestrou Havla Zvířetického, od kterého Pernštej-

41) František DVORSKÝ (ed.), *Listiny pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*, in: Archiv český XX, Praha 1902 (dále AČ XX), s. 277–525, zde č. 282 na s. 362.

42) Jan Vincenc DIVIŠ, *O starých památkách uměleckých a historických děkanského chrámu sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Pardubice 1908, s. 17.

43) Tamtéž, s. 13.

44) Národní archiv Praha, fond Registra, kn. č. 169, fol. 163–164.

nové v roce 1516 (v roce Vojtěchovy svatby s touto Johankou) koupili Nový Bydžov.

Kde pobýval mladičký (ještě nezletilý) Havel Zvířetický po roce 1516, to nevíme. Jen nepřímé prameny naznačují, že následoval svoji (pravděpodobně o pár let starší) sestru. Vojtěch z Pernštejna se po druhém sňatku přesídlil ze zámku v Lanškrouně do jižních Čech, kde vlastnil jeho otec Vilém rozsáhlé panství Hluboká. Zámek na Hluboké pak užíval Vojtěch z Pernštejna jako své hlavní sídlo až do otcovy smrti roku 1521.⁴⁵⁾ Pobyt mladého Havla Zvířetického u jeho švagra a sestry v jižních Čechách někdy před rokem 1521 naznačuje zajímavý pramen, na který upozornil už A. Sedláček. Pochází z roku 1521 z třeboňského archivu (bližší signaturu autor bohužel neuvedl). Hovoří se v něm o Havlovi Zvířetickém, který se chlubí svou zdatností vojenského velitele.⁴⁶⁾ Z toho usuzují, že v roce 1521 už byl Havel Zvířetický plnoletý, tedy dosáhl věku 18 let.⁴⁷⁾

Zcela jistě pak musel být Havel Zvířetický plnoletý počátkem roku 1522, kdy postoupil svému švagru Vojtěchovi z Pernštejna svá práva vyplývající

45) Tehdy Vojtěch zdědil českou část majetku (včetně panství Nový Bydžov) a přesídlil i s rodinou na hlavní rezidenci v Pardubicích. V nejnovějších dějinách Nového Bydžova autor chybně uvádí, že už v roce 1521 zdědil po smrti Viléma z Pernštejna novobydžovské panství starší syn Jan, viz J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 41. Stejnou informaci opakuje R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. XXIX, Nový Bydžov*, s. 8 („... Vilém a po něm Jan z Pernštejna...“). To však správně není. Pozemkový majetek v Čechách (včetně Nového Bydžova) zdědil v roce 1521 mladší syn Vojtěch. Až po smrti Vojtěcha z Pernštejna (1534) zdědil jeho pozemkové vlastnictví starší bratr Jan z Pernštejna, neboť Vojtěch po sobě nezůstavil dědice mužského pohlaví. U Pernštejnů platilo interní pravidlo (právně zajištěné rozhodnutím Viléma z Pernštejna), podle kterého dcery pozemkový majetek nedědily, i když došlo k majetkovému oddělení obou bratrů. Podrobněji k majetkovému vyrovnání po smrti Vojtěcha z Pernštejna viz P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 168–169.

46) A. SEDLÁČEK, *Hrady, V*, s. 307–308.

47) Datum Havlova narození můžeme tedy vložit mezi roky 1499 a 1503, spíše však blíž k roku 1503. Pokud by se Havel narodil v roce 1499 nebo dříve, stačilo by pár měsíců počkat a zemský soud by v roce 1516 nemusel řešit otázku jeho zploletnění. Proto předpokládám, že Havel se narodil až někdy mezi léty 1501 a 1503, zatímco jeho sestra byla starší. Havlově sestře Johance (manželce Vojtěcha z Pernštejna) muselo být v roce 1516 už nejméně 15 let (to byl tehdy věk plnoletosti u děvčat). U panských rodů bylo tehdy zvykem, že dospívající děvčata byla provdávána co nejdřív, zpravidla v únoru následujícího roku po dosažení patnácti let věku. Můžeme tedy předpokládat, že Johanka Zvířetická z Vartemberka se narodila někdy v letech 1499–1500 a její svatba s Vojtěchem z Pernštejna proběhla v únoru 1516. Tehdy obvyklému únorovému termínu svatby odpovídá i datum, uvedené na kupní smlouvě na Nový Bydžov Vilémovi z Pernštejna (22. února 1516).

ze starší zástavní listiny krále Vladislava II. ke vsi Nepolisy (zástavní majetek kláštera sv. Jiří na Pražském hradě).⁴⁸⁾ O rok později (1523) převedl Vojtěch z Pernštejna na Havla Zvířetického (bez uvedení nabývací ceny) moravské panství Kunštát.⁴⁹⁾ Toto panství koupil ještě Vilém z Pernštejna od Ludvíka Zajímače z Kunštátu (spolu s právem vyplatit panství Valeč ze zástavy) v roce 1520 za částku 16 500 kop grošů míšeňských, tedy 8 250 kop grošů českých.⁵⁰⁾ To je o něco vyšší hodnota, než by odpovídalo polovině kupní ceny Nového Bydžova, ale my nevíme, jaká další finanční aktiva byla součástí rodinné dohody při vypořádávání věna Johanky Zvířetické z Vartmberka roku 1516. Krom toho Vojtěch z Pernštejna nepostoupil svému švagru Havlu Zvířetickému v roce 1523 (nebo nedlouho před tím)⁵¹⁾ vše, co obsahovala Vilémova kupní smlouva, ale jen panství Kunštát (bez práva na výplatu panství Valeč). Havel Zvířetický však kunštátské panství dlouho neudržel. Prodal je zpátky svému švagru Vojtěchovi z Pernštejna už někdy před 12. březnem 1524 (do moravských desk zemských byla tato smlouva intabulována 14. února 1525).⁵²⁾

Mladého Havla Zvířetického nelákala kariéra moravského venkovského šlechtice, ale své životní štěstí hledal ve vojenských službách přímo u královského dvora, v čemž mu byl jeho o deset let starší švagr Vojtěch z Pernštejna jistě hojně nápomocen. O těchto aktivitách máme sice přesnější doklady až z poslední fáze Havlova života (1532), ale výše uvedená zmínka z roku 1521 naznačuje, že ve vojenském řemesle se tento mladý muž zdokonaloval již od mládí. Nejdůležitějším dosud známým pramenem, týkajícím se vojenské kariéry Havla Zvířetického, je výše zmíněný list krále Ferdinanda z roku 1532 (viz pozn. č. 44). Tehdy král Ferdinand neúspěšně válčil v Uhrách, kde čelil jak tlaku Osmanské říše, tak i svému uherskému

48) Listina z 14. ledna 1522, viz Národní archiv Praha, Listiny českých zrušených klášterů, sign. ŘB sv. Jiří – 148, listina č. 350. Tento převod už proběhl po koupi panství Chlumec nad Cidlinou (1521), takže Nepolisy, nalézající se mezi Novým Bydžovem a Chlumcem nad Cidlinou, se už staly integrální součástí chlumeckého panství.

49) Souhrnně k tomu P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby*, tab. XVI/B „Kunštát, panství 1520–1529“. Stručně též viz Jan TENORA, *Dějiny městečka Kunštátu*, Brno 1885, s. 26.

50) AČ XVII, č. 1066 na s. 272–274. Vklad v deskách zemských moravských viz František MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky – II. sv. řady olomoucké 1480–1566*, Brno, 1948 (dále DZO II), č. 24 s. 225–226.

51) Vklad byl do desk zemských moravských intabulován 24. června 1523. Samotný majetkový převod mohl být proveden i podstatně dříve (z hlediska právního stačilo listinné zajištění), viz AČ XX, č. 151, s. 316; intabulace v moravských deskách zemských DZO II, č. 67, s. 233–234.

52) DZO II, č. 13, s. 240.

„protikráli“ Janu Zápolskému. Vojtěch z Pernštejna, i když měl už tehdy zdravotní problémy, organizoval vypravení českého vojska na toto bojiště a jednal s králem o strategických záležitostech.

Bližší nespecifikovanou vyšší velitelskou funkci v královských službách tehdy zastával i Havel Zvířetický. V roce 1532 totiž král Ferdinand dlužil Havlu Zvířetickému za jeho vojenské služby poměrně vysokou částku 2 700 zlatých rýnských (to by v české měně, tedy v peněžní početní jednotce „groš český“, odpovídalo částce přibližně 1 300 kop grošů českých, podle toho, jaký přepočtový klíč byl použit). To bylo hodně peněz. Nešlo tedy o jednorázovou platbu za účast v protitureckém tažení do Uher toho roku, ale služné za delší čas. Z toho usuzuji, že Havel Zvířetický působil ve vojenských službách ve velitelské funkci dlouhodobě. Byla to běžná forma kariéry mladého šlechtice z vyšší stavovské vrstvy, který i tímto způsobem mohl získat panovnickou přízeň a později nějaký výnosný úřad. Skutečnost, že král Havlovi za jeho služby pravidelně neplatil, však nasvědčuje tomu, že do skupiny králových oblíbenců tento mladík nepatřil. Král Ferdinand sice dluh na Havlově služném uznával, ale do své vlastní pokladny k jeho napravení nesáhl. Požádal Vojtěcha z Pernštejna, ať svému švagru onu dlužnou částku sám zaplatí ze svých zdrojů. Vyplacené peníze si pak může s královým svolením připsat k zástavní sumě na panství Kolín, které Vojtěch z Pernštejna získal od krále do zástavy krátce předtím v roce 1531.

Celá transakce s kolínským panstvím nebyla pro Vojtěcha z Pernštejna příliš výhodná, neboť původní zástavní sumu, uvedenou v dohodě z 25. května 1531, král Ferdinand brzy po transakci z května 1531 postupně navyšoval (když za něj Vojtěch z Pernštejna platil za vojsko, které král neměl z čeho financovat).⁵³⁾ Další navýšení této zástavní sumy o služné, proplacené Havlovi Zvířetickému, však už v účetní dokumentaci evidováno není.⁵⁴⁾ Ty peníze už Vojtěch z Pernštejna svému švagrovi pravděpodobně nestihl vyplatit, protože Havel Zvířetický ještě v průběhu roku 1532 zemřel. Mikuláš z Práchnan, děd Mikuláše Dačického z Heslova, si zaznamenal zprávu u Havlově úmrtí do tištěného kalendáře, který si téhož roku koupil. Odtud víme, že Havel Zvířetický z Vartmberka zemřel roku 1532 v Řezně (dnes Regensburg v Německu).⁵⁵⁾ Zda to bylo v době konání říšského sněmu, který

53) P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby*, tab. XXIII „Kolín, zastavené komorní panství 1531–1536“, s. 72.

54) Stanislav PETR, *Město Kolín a kolínské panství za vlády Pernštejnů*, in: Petr Vorel (red.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 153–160.

55) Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, sv. I, Praha 1878, s. 68.

se toho roku v Řezně konal (třeba při turnaji),⁵⁶⁾ nebo při jiné příležitosti, to už z jeho záznamu nevyplývá.

Tolik jen na úvod, abychom vyjasnili rodinné vazby mezi novobydžovskými Vartmberky a pardubickými Pernštejny. Veškerá starší literatura tento kontext vůbec nebere v potaz, natožpak aby dala této skutečnosti nějakou váhu v souvislosti s majetkovým převodem roku 1516.

Nyní se vraťme k hlavnímu tématu této studie: Co vlastně Vilém z Pernštejna na Novobydžovsku koupil? Jak s tímto majetkem později jeho synové nakládali? Co se s ním stalo v roce 1547, kdy perňštejnská éra v dějinách Nového Bydžova končí?

Na první z výše uvedených otázek je zdánlivě jednoduchá odpověď. Historická rekonstrukční mapa, nazvaná „Vývoj struktury novobydžovského městského statku v letech 1400–1850“ je součástí nově vydaného historického atlasu města Nový Bydžov z roku 2017.⁵⁷⁾

Ta mapa není vysloveně špatně. Ze souvislého období 1400–1850 si však autoři vybrali jen některé fáze, takže skutečný rozsah novobydžovského panství, jak se vyvíjelo během perňštejnské éry (1516–1547), zde vůbec zohledněn není, i když se jednalo podle mého názoru o souvislost dosti podstatnou. Nikdy dříve ve středověku ani nikdy později v raném novověku nebylo město Nový Bydžov ekonomickým centrem tak rozsáhlého území jako na počátku perňštejnské éry (1516–1521).⁵⁸⁾

Také jsou zde smíchané dvě roviny z hlediska majetkoprávního zcela odlišné: Všechny starší fáze této mapy před rokem 1569 zachycují rozsah šlechtických panství, jichž bylo město Nový Bydžov součástí v postavení města vrchnostenského, tedy ve stavu podřízeném. Bylo prodáváno a převáděno mezi jednotlivými šlechtickými majiteli jako integrální součást tohoto majetku. Teprve od roku 1569 se skutečně jedná o „novobydžovský městský statek“, tedy panství Nový Bydžov, jehož bylo město Nový Bydžov jako právnická osoba vlastníkem v pozici pozemkové vrchnosti.

Pro období perňštejnské (1516–1547) autoři v rámci této mapy zohlednili jen nákup jediné dílčí územní enklávy (jejíž součástí bylo samotné město

56) Petr VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj zemí Koruny české v letech 1526–1618*, Pardubice 2005, s. 85, 95–96.

57) R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. XXIX, Nový Bydžov*, Mapa č. 31.

58) Až po přikoupení sousedního panství Chlumeck nad Cidlinou (1521), kde Pernštejnové vybudovali nové sídlo v podobě dobře opevněného vodního hradu, bylo správní centrum spojeného chlumecko-novobydžovského panství přeneseno do Chlumeck nad Cidlinou.

Nový Bydžov) roku 1516, ale bez znalostí konkrétního majetkového rozsahu dílčích kupovaných vesnic. Tak se do této mapy například dostala jako součást převodu z roku 1516 v kategorii „ves s částečnou držbou“ i poměrně velká vesnice Vysočany, ve které však prodávající (Havel Zvířetický) před rokem 1516 nevlastnil ani čtvereční metr pozemků, ani jedinou usedlost. Měl zde pouze patronátní právo, tedy nárok ustavovat kněze v místním kostele („podací kostelní“). Celá vesnice (panský dvůr i všechny rustikální dvory) ve skutečnosti patřila bratřím Baderským z Oujezda, kteří (v souladu s reálnou majetkoprávní situací) později prodali Vilémovi z Pernštejna ve Vysočanech dvůr poplužní i „ves celou“, tedy všechny rustikální dvory v poddanské držbě. Méně flagrantní, ale systémově podobné nepřesnosti se týkají i ostatních lokalit uváděných v této mapě v souvislosti s prodejem Nového Bydžova roku 1516, nemluvě o Lhotě Nechanické, která po roce 1516 zanikla. Její existence do této mapy zahrnuta není, byť by tam – na rozdíl od vsi Vysočany – zahrnuta být měla. Autoři mapy také zcela nelogicky vyčlenili z územního rozsahu zmíněné transakce z roku 1516 současný katastr vsi Chmelovice (mezi Podoliby a Kobylícemi). Ves Chmelovice však vznikla až roku 1786 parcelací panského dvora v Podolibech. Její dnešní katastr byl historickou součástí Podolib a do koupě roku 1516 také patřil.

Nutno však přiznat, že postup, jakým pan Vilém z Pernštejna soustřeďoval pozemkový majetek v okolí Nového Bydžova, se z dnešního pohledu jeví jako velmi komplikovaný, stejně jako v případě jiných součástí jeho rozlehlého dominia, které Vilém soustřeďoval do větších celků. Není tedy vůbec jednoduché na základě dochovaných pramenů historickou rekonstrukci vývoje těchto domén provést, pokud k tomu nemáme k dispozici prameny tak detailní jako v případě Nového Bydžova.

Principem Vilémovy územní politiky byla arondace větších území, aby tak sám zůstal jediným vlastníkem; bez dílčích majetkových enkláv jiných držitelů. Jen taková situace pro něj vytvářela bezpečný a jistý prostor, ve kterém mohl realizovat velkorysé rybníční stavby, aniž by hrozilo, že se pak kvůli zatopeným pozemkům či jiným škodám dostane do sporů s jinými majiteli. Když už měl pan Vilém možnost získat nějaký větší pozemkový majetek a výrazně rozšířit své dominium novým směrem (v případě Nového Bydžova od Pardubic na severozápad), systematicky se snažil, aby získával celé katastry kupovaných vesnic a od místní venkovské šlechty vykupoval i drobné alodní majetky (jednotlivé dvory, či dokonce jen dílčí pozemky), které byly tehdy běžnou součástí českého venkova jako rezidua středověkých majetkových poměrů.

Objektem našeho zájmu tedy není jen samotný převod města Nového Bydžova a okolního pozemkového majetku roku 1516, ale veškeré akviziční aktivity, které v tomto regionu Vilém z Pernštejna realizoval během pěti let do své smrti (†1521). V té době vytvářel novobydžovské panství, které nebylo ještě územně propojeno s jádrem jeho dominií na Pardubicku. K tomu došlo až za Vilémova syna Vojtěcha, který v roce 1521 přikoupil rozlehlé panství Chlumec nad Cidlinou. Teprve tato transakce propojila východočeské perňštejnské domény v úrodných rybníčních oblastech Polabí a Pocičliní.

Vilémovy akvizice můžeme rozdělit do dvou fází:

První fáze z let 1516–1517 (viz níže položky „A“ až „D“), ve které Vilém z Pernštejna získával Nový Bydžov a majetek v nejbližším okolí *de facto* pouze prostřednictvím dvou mužů: smidarského Haška Zvířetického z Vartmberka (který disponoval jako poručník i majetkem svého nezletilého synovce Havla Zvířetického a také nezletilé Kateřiny z Hrádku) a Bohuňka Kříčovského z Radče. Bohuněk z Radče však také patřil do nejvyšší zájmové skupiny vartmberské. Pocházel z řad místní drobné šlechty⁵⁹⁾ a v době poručnické vlády pana Haška na Novém Bydžově zastával funkci analogickou pozici hejtmana panství. Jednoznačný doklad o této jeho pozici máme ještě z počátku roku 1515, kdy probíhala pravidelná obměna novobydžovské městské rady. Jmenování nových radních v zastoupení vrchnosti (Haška Zvířetického) prováděl právě Bohuněk z Radče.⁶⁰⁾ O dva roky později, počátkem roku 1517, už na místě Viléma z Pernštejna uváděl do funkcí novobydžovské radní pardubický hejtman Běškovec z Běškovic.⁶¹⁾ I po roce 1516 však Bohuněk Kříčovský z Radče zůstal součástí vrchnostenského aparátu novobydžovského panství a spolu s úředníky z Pardubic se ve službách Viléma z Pernštejna často účastnil jednání

59) Vavřinec STEMBERG, *O rodinách rytířských a erbovních v Novém Bydžově v 16. a 17. století usedlých*, Památky archeologické a místopisné 10, 1874–1877, č. 2, s. 310–319; nověji Josef KAŠPAR, *Šlechtičtí rodové v Novém Bydžově – Příspěvek k dějinám a genealogii české šlechty vůbec*, Památky archeologické a místopisné 21, 1904–1905, č. 3–8, s. 279–307, 437–458, 543–556, 587–616.

60) Státní okresní archiv v Hradci Králové, fond Archiv města Nového Bydžova, kniha č. 14 (dále AMNB, kn. 14), s. 17. Zápisy v této knize v současném stavu nejsou řazeny chronologicky; ke zpřeházení jednotlivých svazků listů zřejmě došlo při převázání archiválie počátkem 19. století. Z té doby pochází i výrazná paginace (označení stránek) uvedená na horním okraji každé stránky. Toto aktuálně platné stránkování užívám i níže v odkazovém aparátu. Na mnoha listech je dochována i původní foliace (označení listů).

61) Tamtéž, s. 22.

o směnách pozemků a náhradách za zatápěná pole a louky v souvislosti s rybníčními stavbami na Novobydžovsku.

Zvláštností deskových vkladů, vážících se k těmto převodům z let 1516–1517, je přesný výčet jednotlivých hospodářů a jejich urbaniálních povinností. Tyto detaily se za normálních okolností (nešlo-li o nucené vyčlenění přesně definované části majetku k úhradě dluhů či soudní rozdělení majetku apod.) v deskovém vkladu neuváděly. Bylo by to pro nabyvatele svým způsobem i nebezpečné, protože přímo v deskovém vkladu by byly zaznamenány údaje o reálné hodnotě tohoto dominia. Tyto informace nikdo ze šlechticů v té době zveřejňovat nechtěl. Byly to velmi důvěrné údaje, které si mezi sebou ve zvláštní dokumentaci („registra panství“, tj. tzv. taxa, obsahující seznam stálých urbaniálních platů a běžných příjmů z režijního podnikání) vyměňovali jen prodávající a kupující. V běžných deskových vkladech byl v té době rozsah majetku obvykle specifikován jen sdělením, zda k prodávanému majetku náleží příslušná lokalita celá (prodává „... v Šaplavě ves celú...“, tj. všechny usedlosti, pozemky a jiné příslušenství) či jen blíže nespecifikovaný díl dané lokality (prodává „... Kozojedky ves, dvory kmetci s platy, což tu má...“). V takovém případě byl konkrétní rozsah držby v dané obci obsažen ve zvláštních registrech a pouze z deskového vkladu jej nezjistíme. Tak je tomu u všech deskových vkladů, kterými pan Vilém rozšiřoval novobydžovské panství v letech 1518–1520. Deskové vklady z první fáze (1516–1517) však obsahují konkrétní jmenné seznamy držitelů poddanských nemovitostí a jejich platebních povinností, což vůbec běžné není.

Proč je tomu tak, to vyplývá až z analýzy těchto vkladů. Dokládají totiž, že počátkem 16. století byla na Novobydžovsku rozvinuta poměrně neobvyklá praxe: Měšťané z Nového Bydžova v okolních vesnicích (ať už patřily k novobydžovskému panství, či nikoli) skupovali zemědělské usedlosti nebo i jen dílčí pozemky, na kterých sami hospodařili. Takovou koupí však novobydžovský měšťan nevstupoval vůči pozemkové vrchnosti (své vlastní nebo cizí) do vztahu „člověčenství“ (jako tomu bylo u vesnických poddaných), ale pouze odváděl běžnou poddanskou rentu. Proces skupování zemědělské půdy v okolí města novobydžovskými měšťany probíhal už v pozdním středověku. Tímto způsobem Nový Bydžov „pohltil“ několik vesnic už dříve. Severovýchodně od města to byly Drahobylice a Metličany,⁶²⁾ ze kterých ještě zůstával počátkem 16. století kostel sv. Ja-

62) Koncem 18. století byla ves Metličany znovu obnovena v rámci raabičského procesu, viz R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky*,

kuba a zádušní pozemky, které Vilém z Pernštejna použil při směně za půdu zatopenou rybníčními stavbami.⁶³⁾

Novobydžovští měšťané požívali poměrně vysokých právních výsad (v osobně-právních vztazích měli stejná práva jako měšťané královských měst), i když město Nový Bydžov jako právnická osoba v té době nemělo politická práva královských měst. Pokud tedy došlo k oboustranné dohodě, zakupoval si novobydžovský měšťan rustikální venkovskou půdu v režimu purkrechtního práva, ale přejímal na sebe jen povinnost odvádět z této půdy feudální rentu (peněžní, robotní a naturálie) a nezbavoval se své příslušnosti k městskému právu. Ostatní „normální“ poddaní byli v právních věcech podřízeni vrchnosti.

Pro takový ekonomický vztah nemohl být použit termín „poddaný osedlý“ (jak je naprosto běžné pro rustikální poddanskou držbu, tj. hospodáře na „kmetcích“ dvorech). V případě novobydžovského panství jsem se tak poprvé setkal s termínem „příplatník“. Tím se v dané situaci rozuměl samostatný hospodářský objekt (analogie termínu „poddaný osedlý“), jehož uživatel hospodaří na zakoupené rustikální půdě. Vůči takové půdě zůstává zachována primární vrchnostenská disponibilita na úrovni zemského práva, ale její uživatel osobně nemá vůči vrchnosti vztah právní podřízenosti (nečinil slib „člověčenství“). Tímto složitým popisem pak lze vyjádřit právě onu situaci, kdy novobydžovský měšťan zakoupil rustikální selský grunt v některé z okolních vesnic a hospodařil na něm. Pak nemohl být počítán mezi „poddané osedlé“, ale byl „příplatníkem“.

Právě tuto situaci máme poměrně přesně dokumentována v rámci majetkového sporu o tuto formu příplatnického užívání rustikálních pozemků ve vsi Sloupno, který v několika fázích probíhal od dvacátých let 16. století až do třicetileté války. Příslušná dokumentace je velmi obsáhlá a výpovědi svědků sahají hluboko do minulosti.⁶⁴⁾ Stojí však za to alespoň stručně shrnout, oč vlastně šlo: Základem sporu byl majetkový převod, provedený v roce 1490, nebo 1491. Část vsi Sloupno tehdy patřila mnohokrát zmiňovanému Bohuňkovi z Radče, který prodal jeden ze sloupenských rustikálních dvorů novobydžovským měšťanům, kteří jej pak užívali „pod právem purkrechtním“, odváděli Bohuňkovi příslušnou feudální rentu, ale nebyli jeho poddanými. Bohuňkovi však zůstal zachován vůči tomuto dvoru

sv. XXIX, *Nový Bydžov*, Mapa č. 35: Významné prvky na Novobydžovsku ve druhé polovině 18. století.

63) AČ XVII, s. 527–532.

64) Národní archiv Praha, fond Stará manipulace, karton č. 114, sign. B 20/15. Není-li uvedeno jinak, jsou uváděné informace obsaženy v tomto spise.

a jeho pozemkům primární vrchnostenský vztah alodního vlastnického práva. V roce 1497 pak týž Bohuněk z Radče na témže dvoře ujistil nějaký majetkový podíl Alexandru Chmelíkovi a Justyně ze Sovojovic, což byli pravděpodobně manželé z řad místní drobné šlechty. Příslušné pozemky onoho gruntu ve Sloupně však dále užívali novobydžovští měšťané, kteří si tyto pozemky mezi sebou všelijak prodávali a dělili. Platba feudální renty Bohuňkovi z Radče zůstávala zachována a nikdo si na nic nestěžoval. Sám Bohuněk působil v úřednickém aparátu novobydžovského panství a když tento svůj pozemkový majetek v roce 1516 prodával Vilémovi z Pernštejna, tak je zde onen pravidelný purkrechtní plat od novobydžovských měšťanů (1 kopa grošů českých každého půl roku a 2 slepice) ze vsi Sloupno výslovně uveden. Až někdy počátkem třicátých let 16. století vystoupily se svými nároky sestry Anežka a Eliška ze Střmelic, které na zemském soudu zastupoval Jan Odkolek z Újezdce. Rozhodnutím zemského soudu jim v roce 1533 musel Vojtěch z Pernštejna postoupit dvůr a ves Sloupno a část vsi Sekeřice.⁶⁵⁾ I po oddělení Sloupna od chlumecko-bydžovského panství v roce 1533 však některé z pozemků dál zůstávaly v rustikální držbě novobydžovských měšťanů. Sestry ze Střmelic (jakožto dědičky po Alexandru Chmelíkovi a Justyně ze Sovojovic) však požadovaly, aby jim i tyto pozemky byly vydány na základě majetkového ujištění z roku 1497. V důsledku úmrtí Vojtěcha z Pernštejna (†1534) pak byl tento spor dořešen s Janem z Pernštejna rozhodnutím zemského soudu v roce 1535.⁶⁶⁾ Na základě svědeckých výpovědí soud zjistil, že novobydžovští měšťané koupili (byť právem purkrechtním) dané pozemky dřív, než na nich Bohuněk z Radče ujistil nějaká majetková práva Alexandru Chmelíkovi a Justyně ze Sovojovic. Měšťané tedy mají být zachováni v držbě těch pozemků, ale musejí pravidelně odvádět dohodnutou feudální rentu do Sloupna. Pokud by však novobydžovští měšťané někdy nezaplatili feudální rentu včas, měly setry ze Střmelic právo převzít příslušné pozemky do svého užívání. V této podobě bylo rozhodnutí zemského soudu zapsáno do desk zemských. Ty sice shořely v roce 1541, ale novobydžovští měli k dispozici originál smlouvy, takže její text mohli dát znovu vložit do desk zemských v roce 1582. Obnovený vklad rozsudku zemského soudu z roku 1535 byl takto právně verifikován zřejmě proto, že někdy v té době znovu začaly vleklé

65) AČ XX č. 301 a 304 na s. 372–374.

66) Přípis krále Ferdinanda zemskému soudu v záležitosti tohoto sporu z roku 1535 viz Národní archiv Praha, fond Registra, kniha č. 13, s. 155. Král žádá zemský soud o odklad pře Jana z Pernštejna se sestrami ze Střmelic, neboť nutně potřebuje, aby k němu Jan z Pernštejna přijel do Vídně.

spory o tyto pozemky s novým držitelem sloupenského statku, Purkartem Kluckým z Libodrzic a na Sloupně. Jednalo se o $\frac{3}{4}$ lánu polí, které užíval novobydžovský měšťan Matěj Mydlář Netolický z Florentýnu, který pravidelně odváděl do Sloupna feudální rentu ve výši 43 grošů českých každého půl roku. Mydlář tedy nedržel celý původní pozemek (za ten se odváděla Bohuňkovi z Radče renta ve výši celé kopy grošů a navíc 2 slepice na sv. Havla), neboť ten byl od roku 1490 mezi novobydžovskými měšťany mnohokrát přeprodáván a dělen a spolu s tím se také dělila příslušná renta. Při těchto majetkových operacích se přesně přepočítávala hlavní složka renty (43 grošů českých každého půl roku nebyla zanedbatelná částka), ale na povinnost odvádět z těch polí ročně i 2 slepice se nějak zapomnělo. Toho využil pan Purkart a prohlásil, že novobydžovští neplní usnesení zemského soudu z roku 1535, protože z těch pozemků neodvádějí rentu v plné výši (nedávají mu ty 2 slepice), a pozemky násilím zabral a využíval pro svou potřebu. Po mnoha letech sporů, kdy už byl Matěj Netolický po smrti, se poručníci jeho dětí s Purkartem Kluckým dohodli tak, že za odstupné ve výši 7 kop grošů českých budou ta pole novobydžovským vrácena a vedle pravidelného půlročního platu 43 grošů budou odváděny ročně i ony 2 slepice. Podmínkou však bylo pravidelné placení vždy na sv. Jiří a na sv. Havla nebo do tří dnů po tomto svátku. Kdyby v té době Klucký nebyl ve Sloupně k dostižení, musí na svém místě pověřit někoho, kdo je oprávněn peníze převzít. Pokud by k platbě v některém z termínů nedošlo, může Klucký ta pole převzít do své držby jako pozemková vrchnost. To byly podmínky pro novobydžovské měšťany nevýhodné a pro další vlastníky sloupenského statku vytvářely návodnou motivaci, jak sporné pozemky získat. Tržní hodnota $\frac{3}{4}$ lánu úrodných polí byla na přelomu 16. a 17. století (i s ohledem na tehdejší postupné znehodnocování měny) podstatně vyšší, než by odpovídalo pravidelnému ročnímu příjmu 86 grošů českých a 2 slepic. Po Purkartovi Kluckém zdědil sloupenský statek jeho bratr Václav Klucký z Libodrzic, který však tento majetek vysoce zadlužil a použil jej v roce 1610 na úhradu pohledávek u svého hlavního věřitele Václava Materny z Květnice. Už Václav Klucký si znovu činil na sporné pozemky nárok. Václav Materna je pak krátce po roce 1610 obsadil a začal užívat s odůvodněním, že mu feudální renta nebyla placena včas. O vlastnictví pak probíhalo několik soudů ještě v letech 1612 a 1617, ale z dochované dokumentace vyplývá, že Václav Materna tehdy prosadil své právo pozemkové vrchnosti a sloupenská pole už nevydal.

Na Novobydžovsku však byla počátkem 16. století situace ještě o něco složitější, neboť vedle „příplatníků“ nalézáme v deskových vkladech také jinak relativně běžné případy, kdy pozemkové vrchnosti náleží v nějaké

vesnici pouze feudální renta z jedné či více poddanských usedlostí. To je zcela odlišná právní situace, která byla v pozdním středověku naopak poměrně běžná. I české venkovské prostředí se nalézalo (už od lucemburských dob) na konci středověku ve fázi relativně pokročilé kapitalizace. Drobná šlechta tak s feudální rentou, která jí příslušela z poddanských usedlostí (tzv. stálý plat), běžně operovala na peněžním trhu. Jednalo se o tzv. „komorní plat“, tedy jen čistě peněžní příjem bez jakýchkoli jiných vrchnostenských práv a nároků. Tedy především úroční peníze, případně i ostatní formy feudální renty (robotní a naturální) ve formě reluované, tedy přepočítané na finanční hodnotu. S těmito „stálými příjmy“ se dalo běžně obchodovat a jejich hodnota na finančním trhu vycházela z výše úrokové míry, která byla v dané době akceptována jako obvyklá. Na tom, kdo je, nebo není či poddaný v takovém případě vlastně nezáleželo, dokud někdo příslušnou částku pravidelně platil.⁶⁷⁾

Aby tedy bylo jasné, co přesně Vilém z Pernštejna v první fázi vytváření novobydžovského panství kupuje, jsou všechny dílčí součásti tzv. „stálého platu“ (tedy feudální renty) ve všech lokalitách detailně popsány, včetně jmen konkrétních hospodářů. Výjimkou je samotné město Nový Bydžov, které Vilém z Pernštejna v roce 1516 koupil celé. Nikdo z okolních šlechticů neměl v Novém Bydžově k tamním nemovitostem (domům, pozemkům) žádný vztah, který by zakládal nějaké příjmy či majetková práva podléhající zemskému soudu na úrovni vrchnostenské. To pochopitelně neznamená, že v té době žádný šlechtic neovlastnil ve městě dům či pozemky. Mohl je vlastnit, ale jen v rámci městské komunity, resp. jako součást dominia, nikoli jako majetek alodní (podléhající evidenci v deskách zemských). Tak krátce před rokem 1516 vlastnil jeden z novobydžovských domů (ale v režimu městského práva) i smidarský Hašek Zvířetický,⁶⁸⁾ kterému patřil i jeden z předměstských dvorů ještě roku 1533.⁶⁹⁾ V deskových vkladech se však taková majetková aktiva vůbec nemohla objevit, protože nešlo o majetek alodní, podléhající zemskému soudu.

67) Pro zjednodušení si uveďme modelový příklad: Pravidelnou feudální rentu ve výši 3 kopy grošů českých ročně, kterou dostával venkovský šlechtic od svého poddaného sedláka, mohl počátkem 16. století tento šlechtic prodat svému bohatšímu sousedovi za 30 kop v hotovosti (běžná úroková míra byla v případě úvěrů 10 %). Přišel tak sice o část pravidelného příjmu, ale nemusel prodávat svůj šlechtický statek, zapsaný v deskách zemských, což byla až poslední fáze, kterou dlužníci z řad šlechticů řešili svoje problémy. Postupným rozprodáváním feudální renty za jednorázově vyplacený desetinásobek její roční výše tak zadlužený šlechtic mohl na čas svoje finanční problémy oddálit.

68) AMNB, kn. č. 14, s. 19.

69) Tamtéž, s. 34.

Detailní informaci o vnitřní majetkové struktuře tak sice nemáme k dispozici přímo pro město Nový Bydžov, ale existují pro všechny vesnice, ze kterých Vilém z Pernštejna v letech 1516–1517 vytvářel jádro novobydžovské panství. Díky tomu můžeme provést rekonstrukci celkového urběa a identifikovat, jakou měly tyto vesnice vnitřní strukturu po scelení do rukou jednoho majitele, tedy Viléma z Pernštejna.

V dalších lokalitách, které pan Vilém k novobydžovskému panství přikoupil později (1518–1520), už novobydžovští měšťané žádnou půdu nadrželi, takže v deskovém vkladu stačily běžné právní formulace, aniž by bylo nutné přesně specifikovat, kdo co konkrétně platí. Takové informace Vilém z Pernštejna pochopitelně měl (ke každému koupenému statku dostal „registra“ s přesným seznamem, co k němu patří), ale nebyl důvod, aby se staly součástí deskového vkladu (bohužel). Mladší koupě z let 1518–1520 (viz níže „E“ až „J“) jsou do desk zemských vloženy ve „standardní“ podobě jako velmi stručné zápisy. O konkrétním rozsahu jednotlivých vesnic z nich nepoznáme skoro nic. Přesto jsem považoval za vhodné připojit plný text těchto deskových vkladů v těch případech, kdy byla regionální historiografie odkázána na stručné registry, publikované F. Dvorským v Archivu českém. V těchto regestech pochopitelně řada informací, obsažených v původním deskovém vkladu, zachycena není. Výjimku tvoří majetkové převody Smrkovic a Zachrašťan, které podle blíže nejasného klíče F. Dvorský publikoval v plném rozsahu (viz níže pozn. č. 78 a 83).

Pro rekonstrukci vývoje novobydžovského panství v této době je pro nás důležitá poslední verze kšaftu Viléma z Pernštejna, datovaná 5. září 1520.⁷⁰⁾ V ní pan Vilém upřesňuje některé detaily rozdělení majetku mezi jeho dva syny. Vzhledem k tomu, že předchozí kšaft sepsal v roce 1515, spadají všechny jeho akvizice, týkající se Novobydžovska, právě do období mezi formulováním těchto dvou kšaftů. V září 1520 však pan Vilém konstatuje nejen to, že k českému dílu (který převezme mladší syn Vojtěch) připadne i vše, co přikoupil u Nového Bydžova, ale tyto transakce dokonce konkrétně vyjmenovává. Tak nám sám pan Vilém dokládá, jaké území podle něj tvořilo koncem roku 1520 panství Nový Bydžov, a to těmito slovy: „... *Item díl český, kterýž se jest dostal Vojtěchovi synu mému, i s tím se vším, což jsem přikoupil od pana Haška za 7000 kop grošů míšeňských při kupu*

70) Listina s poslední vůlí Viléma z Pernštejna z roku 1520 se dochovala v originále, který je však v současné době badatelsky nepřístupný. Listina byla uložena ve Státním oblastním archivu v Žitonicích jako součást bývalého archivního fondu Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv. Tento archivní fond byl počátkem 90. let 20. století vydán v rámci restitucí do soukromé držby. Text zmíněné listiny naštěstí zařadil F. Dvorský do své edice v plném znění, viz AČ XVII, č. 1068 na s. 275–279.

Bydžova i s Bydžovem; item což jsem kúpil u Litborského ty vsi; item od pana Haška Sloupno; item Šaplavu od Kotlovcův; item Výsočany; item Zachrašťany; item Křivany; item Smrkovice s jich příslušenstvím; item Chudonice. To všecko zůstaň při Vojtěchově dílu...“.

Jednotlivé části novobydžovského panství pan Vilém neřadí chronologicky podle data koupě, ale vcelku snadno je možné tyto transakce z dochovaných pramenů identifikovat. Pro zjednodušení je níže řadím chronologicky, a to i s odkazem na ediční přílohu k tomuto článku.

A–B) „což jsem přikoupil od pana Haška za 7 000 kop grošů míšeňských při kupu Bydžova i s Bydžovem“

Základem novobydžovského panství byla jednoznačně územní transakce z února 1516, tedy dva souběžně (ve stejný den, 22. února 1516) učiněné vklady, při kterých pan Vilém koupil za 14 000 kop grošů českých panství Nový Bydžov od nezletilého Havla Zvířetického z Vartmberka (v edici část A)⁷¹⁾ a spolu s ním za 3 500 kop grošů českých (= 7 000 kop grošů míšeňských) čtyři okolní vesnice od Haška Zvířetického z Vartmberka (v edici část B).⁷²⁾

Pro přehlednost uvádím zjednodušený sumární přehled rozsahu této držby (tak jak ho pak máme pro Novobydžovské panství k dispozici k letům 1547 a 1567), který je pro transakce z roku 1516 podrobně popsán a připojen níže v ediční části:

A) Koupěno od nezletilého Havla Zvířetického z Vartmberka února 1516 za 14 000 kop gr. č.

Lokalita	Dvory kmetců (s panstvím)				Pouze platy (bez panství)			
	Počet osedlých	Roční plat (po polovině na sv. Jiří a na sv. Havla)			Počet poplatníků	Roční plat (po polovině na sv. Jiří a na sv. Havla)		
		kop	gr.	den.		kop	gr.	den.
Nový Bydžov, město	?	?	?	?	-	-	-	-
Starý Bydžov	45	78	25	3	-	-	-	-
Chudonice	-	-	-	-	5	2	18	4
Osek	1	5	-	-	-	-	-	-
Zachrašťany	-	-	-	-	2	-	33	-
Humburky	5	15	39	4	-	-	-	-
Skřeneř	7	18	44	1	-	-	-	-

71) DZV 6 C5–6 (regest AČ XVII, č. 1015, s. 230).

72) DZV 6 C4–5 (regest AČ XVII, č. 1016, s. 230).

Lokalita	Dvory kmetců (s panstvím)				Pouze platy (bez panství)			
	Počet osedlých	Roční plat (po polovině na sv. Jiří a na sv. Havla)			Počet poplatníků	Roční plat (po polovině na sv. Jiří a na sv. Havla)		
		kop	gr.	den.		kop	gr.	den.
Prasek	20	18	14	3	6 + 1	6	54	5
Zdechovice	7	18	21	6	2	2	3	2
Podolíby	16	16	13	3	(3)	-	45	-
Lhota u Nechanic*)	7	2	57	5	1	-	6	-
Kobylice	6	5	7	-	-	-	-	-
dvůr poplužní Libeň**)	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem bez města Nový Bydžov	114	178	43	4	20	12	40	4
Dohromady bez Nového Bydžova ročně	199 kop 24 grošů 1 denár český							

*) Jako jediná ves v rámci panství má Lhota u Nechanic vedle peněžní renty i povinnost odvádět jednou za rok úroční slepice, celkem 8 slepic.

**) Tento dvůr užíval Ladslav Buzenický bez povinnosti cokoli odvádět vlastníku dominia.

B) Koupeno od Haška Zvířetického z Vartmberka února 1516 za 3 500 kop gr. č. (= 7 000 kop gr. m.)

Lokalita	Dvory kmetců (s panstvím)					
	Počet osedlých	Roční plat (po polovině na sv. Jiří a na sv. Havla)			Úročních slepic	
		kop	gr.	den.	Původní povinnost	Z přikoupených pozemků
Hlušce Veliké	37	45	27	4	29½	26
Hlušce Malé	22	36	41	-	42	7
Janovice	7	9	42	-	18	-
Vinary	8	18	34	-	18	-
Dohromady ročně	74	110 k. 24 gr. 4 d.			140½ slepic	

C) „od pana Haška Sloupno“

Tato položka z Vilémova kšaftu nás formálně odkazuje na jednu transakci ze 17. května 1516, při které smidarský Hašek Zvířetický z Vartmberka prodal Vilémovi z Pernštejna za 400 kop gr. č. svůj relativně malý podíl na vsi Sloupno.⁷³⁾ Sám pan Vilém však zřejmě považoval za součást tohoto převodu i větší díl Sloupna, který ve stejný den (17. května 1516) koupil za

73) DZV 6 C3b-4a (regist AČ XVII, č. 1115, s. 561).

607½ kopy gr. č. od Kateřiny, nezletilé dcery Jana Hrádky z Hrádku.⁷⁴⁾ K tomuto převodu musel Kateřinu zplolehnit zemský soud, podobně jako v únoru téhož roku Havla Zvířetického. Svůj díl Sloupna měla panna Kateřina z Hrádku do desk zemských vloženy od svých strýců Martina a Bočka Radíkovských z Hrádku. Před zplolehněním byl však jejím poručníkem pravděpodobně právě smidarský Hašek Zvířetický, neboť on se při tomto prodeji zaručil za „nezávadnost“ tohoto sirotčího statků sám svým majetkem. Další části vsi Sloupno byly však také součástí statku Chudonice, který Vilém z Pernštejna přikoupil v roce 1517 (viz níže D).

Koupeno 17. května 1517:

I. od Haška Zvířetického z Vartmberka za 400 kop gr. č.

II. od nezletilé Kateřiny z Hrádku za 607½ kopy gr. č.

Lokalita	Dvory kmetcí (s panstvím)				Pouze platy (bez panství)				Naturální renta	
	Počet osedlých	Roční plat			Počet poplatníků	Roční plat			Slepice vánočních	Kuřat
		kop	gr.	den.		kop	gr.	den.		
Sloupno I.	3	8	30	5	15	8	44	4	12 + 3	-
Sloupno II.	15	24	1	-	-	-	-	-	44	20
Celkem	18	32	31	5	15	8	44	4	59	20
Dohromady ročně	41 kopa 16 grošů 2 denáry								79	

D) „item Chudonice“

Tím je míněn prodej statku Chudonice, který držel Bohuněk Kříčovský z Radče jako dědictví po svém zemřelém otci Ctiborovi z Radče. Jednalo se o celou ves Chudonice a část vsi Sloupno. Tento majetek koupil Vilém z Pernštejna 9. října 1517 za 741 kop gr. č.⁷⁵⁾ U této transakce jsou stanoveny zajímavé podmínky. Pan Bohuněk nedostal peníze, ale Vilémův dlužní úpis. Majetek mohl i nadále užívat, dokud nepožádá o proplacení tohoto dlužního úpisu. Po jeho smrti však měl statek Chudonice připadnout Pernštejnovi, který vyplatí kupní sumu dědicům. Transakce byla dokončena zřejmě už v listopadu 1517, neboť 27. listopadu 1517 Bohuněk Kříčovský z Radče prodal za 66½ kopy gr. č. Vilémovi z Pernštejna zbytek svého pozemkového majetku, který tvořilo 19 jiter částečně rybníkem zatopených luk, ležících pod lesem nazývaným Království.⁷⁶⁾

74) DZV 6 C3b (regist AČ XVII, č. 1115, s. 561).

75) DZV 6 C16 (regist AČ XVII, č. 1035, s. 248).

76) DZV 6 C6 (regist AČ XVII, č. 1035, s. 248). V registu je chyba v ceně (správně 66½ kopy gr. č., nikoli 86½) i v rozsahu pozemků (správně 19 jiter,

Lokalita	Dvory kmetcí (s panstvím)				Pouze platy (bez panství)				Místo trhání konopí (grošů)	Slepíc vánočních
	Počet osedlých	Roční plat			Počet poplatníků	Roční plat				
		kop	gr.	d.		kop	gr.	d.		
Chudonice	8	12	-	-	7	3	51	-	-	29 + 3½
Sloupno III.	7	8	22	-	8	4	50	-	22	35½ + 3½
Celkem	15	20	22	-	15	8	41	-	22	71½
Dohromady ročně	29 kop 25 grošů									71½

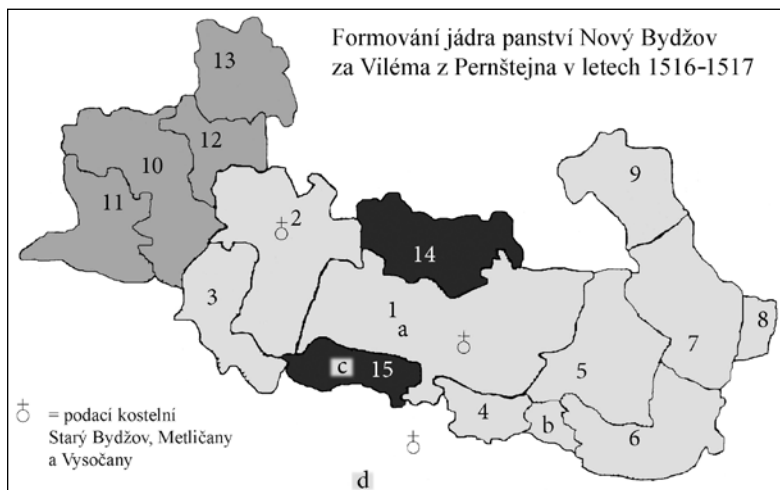
E) „co koupil od Litborského“

Tím se rozumí prodej alodního statku Sekeřice, který Vilém z Pernštejna koupil 16. června 1518⁷⁷⁾ za 2 100 kop gr. čes. od Jana Litborského z Chlumu

nikoli 12). Regest také nezachycuje poměrně důležitý údaj, že tyto louky získal Bohuněk z Radče deskovým vkladem z 15. listopadu 1517 od smidarského Haška Zvířetického z Vartmberka, který je sám nedávno získal od Jana Strachovského Korduleho ze Sloupna. Jednalo se tedy zřejmě o pozemky převáděné v souvislosti s rybníkářskými pracemi, neboť v originále deskového vkladu (nikoli v regestu) se jasně uvádí, že předmětem převodu je 19 jiter luk „se dnem“, tedy louky zatopené rybníkem. Plný text deskového vkladu zní takto: *Bohuněk z Radče p[ř]iznal se, že dědictví své, totižto luk devatenáct jiter se dnem, kteréž leží pod lesem, kterýž slove Království, i se vsí zvolí, což k tomu přísluší, tak jakož je[m]u dsky od Haška Zvířetického léta etc. xvii ve čtvrtek po s[va]jté panně Kateřině, a témuž Haškovi Zvířetickému od Jana Strachovského Korduli z Sloupna plněji s[vědčí], žádné[h]o [sobě] nepozůsta[vu]je, prodal Vilémovi z Pernš[tejn]a na Helfš[tejn]ě a j[eho] d[ědicům] za šedesát a za půl sedmý kopy g[rošů] p[ra]žských če[ský]ch zaplacených. Zpraviti má právem zemským čímž má neb míti bude třetinú vejš. Stalo se léta M^o v^c xvii^o v pátek po s[va]jté Kateřině [15. listopadu 1517].*

77) DZV 6 C17 (regist AČ XVII, č. 1043, s. 253). Plný text deskového vkladu zní takto: *Jan Litborský z Chlumu na Milčevsi, hejtmán podle jiných v Kr[á]lovství českém, p[ř]iznal se, že dědictví své Sekeřice tvrz pustú, d[ř]vůr pop[lužní] s pop[lužím], ves celú tudíž a d[vo]ry k[metcí] s p[laty], ves Sekerky Malé ves celú a d[vo]ry k[metcí] s p[laty], Kozojedky ves d[vo]ry k[metcí] s p[laty] což tu má, suma platu na týchž lidech jakož na to registra vydaná od téhož Jana šíře ukazují, s dědinami, lukami, lesy, vodotočinami, rybníky, s kurni, i se vsí [zvolí], s panstvím, i to všecko, což j[es]t tu koli týž Jan sám měl a držel, v týchž mezích a hranicích, jakož v nich to dědictví záleží, tak a v témž právě, jakož je[m]u dsky od Purkarta Korduli z Sloupna, od Jana Krupě[h]o z Probluze, od Jana Karlíka z Nežetic a od Bohunka Křičovského z Radče p[lněji] s[vědčí], i také se všemi požitky a důchody, kteréž koli na svrchupsaném zboží jsou a neb potom býti mohou, žádné[h]o práva ani panství sobě tudíž dále nepozůstavuje, prodal Vilémovi z Pernš[tejn]a etc. a na Helfš[tejn]ě. a j[eho] d[ědicům] za dva tisíce kop g[rošů] a za sto kop g[rošů] vše p[ra]žských če[ský]ch zaplacených, a postoupil. Zpraviti má on prodávající dědinami svými Milčevsi tvrzí, dvore[m] pop[lužním] s pop[lužím], vsí a d[vo]ry k[metcími] s p[laty], v Tuří tvrzí, dvo-*

a na Milčevsi, jednoho z významných stavovských úředníků („... *hejtmana podle jiných v Království českém...*“). Jan Litborský nepatřil k místní šlechtě; Sekeřice získal zřejmě nedávno před prodejem v rámci urovnání nějakých dlužních pohledávek. Tomu nasvědčuje skutečnost, že jeho nároky na držbu sekeřického statku dokládal předchozím deskovým vkladem či vklady (jejichž znění neznáme), které v jeho prospěch učinili Purkart Kordule ze Sloupna, Jan Krupý z Probluze, Jan Karlík z Nežetic a Bohuněk Křičovský z Radče. Sekeřický statek obsahoval v samotných Sekeřicích pustou tvrz, poplužní dvůr a celou ves Sekeřice, dále celou ves

- A) panství Nový Bydžov: 1 = Nový Bydžov, hrad a město s předměstím; 2 = Starý Bydžov; 3 = Skřeneň; 4 = Humburky; 5 = Prasek; 6 = Zdechovice; 7 = Kobylice; 8 = Lhota u Nechanic; 9 = Podolíby; a = mlýn Osek u Nového Bydžova; b = poplužní dvůr Libeň v užívání Ladslava Buzenického; c = v Chudonicích plat od 5 hospodářů; d = v Zachrašťanech plat od 2 hospodářů
- B) = vesnice od smidarského statku: 10 = Hlušice (Hlušce Veliké); 11 = Hlušičky (Hlušce Malé); 12 = Janovice; 13 = Vinary
- C) a D): vesnice koupené po částech od více držitelů: 14 = Sloupno; 15 = Chudonice

re[m] pop[lužním] s pop[lužím], vsí a d[vo]ry k[metcím] s p[laty], i tím vším, což k těm oběma zbožím přísluší, a k tomu i jinými dědinami svými, kteréž má neb mítí [bude], p[ř]ed každým člověkem právem zemským, a zvlášť před věny a sirotky, jakž země za právo má, třetinu vejš, krom jedné [kopy] g[rošů] če[ský]ch platu roční[h]o a dvou slepic na Kubovi, člověku Zdeňka, Jana, Viléma a Mikuláše, bratří Trčkův z Lípy, ze Žlunic, a čtvrt lesu, kterýž leží u Blížkova i také krom toho, což smlůva mezi strana[m]i o to učiněná v sobě obsahuje, že toho týž Jan neprodává, ale sobě a dědiců[m] svým pozůstává. Stalo se léta Božího M^o v^c xviii v středu po svatém Vítě [16. června 1518].

Sekerky Malé (Sekeříčky) a blíže neuvedený počet kmetcích dvorů ve vsi Kozojídky. Prodávající si ponechal jen feudální rentu (kopa grošů českých a 2 slepice ročně), kterou mu měl i nadále odvádět sedlák Kuba z nedalekých Žlunic, který byl poddaným Trčků z Lípy, a k tomu čtvrt lánu lesa u Blížkova, což je dodnes užívané pomístní jméno části rozlehlého lesního komplexu asi 6 km severozápadně od Žlunic.

F) „*item Smrkovice s jich příslušenstvím*“

Statek Smrkovice představoval významnou akvizici, která rozšiřovala Novobydžovské panství výrazně na sever. Vytvářel relativně autonomní celek s tržním centrem v městečku Smrkovice. V době pernštejnské však byla i smrkovická část vnímána jako součást novobydžovského panství, jak je zřejmé například z jednání o územních sporech, kterého se účastnili úředníci z Nového Bydžova. Smrkovický statek, koupený za 5 500 kop gr. čes. 20. listopadu 1518⁷⁸⁾ od královského prokurátora Matyáše Libáka z Radovesic, tvořilo celé městečko Smrkovice s poplužním dvorem a tvrzí, celá ves Ohnišťany s poplužním dvorem a podacím kostelním, celá ves Chomutice s podacím kostelním, celá ves Loučenná Hora s podacím kostelním a části vsí Lhota Vohnišťanská a Nevratice. Sám Matyáš Libák nebyl místním šlechticem, ale jako královský prokurátor získal tento statek (zřejmě v rámci úhrady nějakých dlužních pohledávek) od bratří Bohuše a Jana Kostků z Postupic.

G) „*item Šaplavu od Kotlovcův*“

18. února 1519.⁷⁹⁾ Mikuláš a Petr, bratři z Měníka, prodali Vilémovi z Pernštejna celou ves Šaplavu za 350 kop grošů českých.⁸⁰⁾

78) DZV 45 B12 (plná edice tohoto deskového vkladu viz AČ XVII, č. 1050, s. 260–261).

79) DZV 6 C6b (regest AČ XVII, č. 1052, s. 261). Plný text deskového vkladu zní takto: *Mikuláš a Petr, bratři vlastní a nedílňi z Měníka, p[řiznali se], že dědictví své v Šaplavě ves celú, d[vo]ry k[metci] osedlé i pusté s p[laty], s dědinami, lúkami, lesy, potoky, rybníky, kurmi, vejci, robotami, i se vši [zvolí], s panstvím, to vše, což sú tu tíž bratři sami měli a drželi, tak a v té[m]ž plném právě, v týchž mezích a hranicích a tak, jakž registra od týchž bratří vydaná a smlúva o to mezi nimi učiněná v sobě šíře ukazuje, žádné[ho sobě] nepozůstavující, prodali Vilémovi z Pernšt[ejn]a a na Helfšt[ejn]ě a j[eho] d[ědicům] za puol čtvera sta kop g[rošů] pr[ažský]ch če[ský]ch zaplacených, a postoupili. Zpraviti mají právem zemským čímž mají neb mítí budú třetinú výš. Pakli by nezpravili etc. jakož for[mula]. Stalo se léta M^o v^c xix v pátek po s[vaté]m Valentínu [18. února 1519].*

80) V samotném deskovém vkladu není příjmi „Kotlovec“ užito, ale v novobydžovských městských pramenech jsou oba bratři uváděni jako Mikuláš a Petr Kotlovcové z Měníku právě v roce 1519. Tehdy uzavřeli složitou dohodu

H) „item Vysočany“

21. března 1519.⁸¹⁾ Jan a Jiří, bratři Baderští z Oujezda, prodali Vilémovi z Pernštejna ve Vysočanech dvůr poplužní a celou ves za 850 kop grošů českých.

I) „item Křivany“

17. června 1519.⁸²⁾ Jan starší Otmar z Holohlav prodal Vilémovi z Pernštejna ve Skřivanech dvůr poplužní a celou ves a k tomu 12 grošů ročního platu ve vsi Podoliby za 1 350 kop grošů českých.

s Kateřinou Kotlovcovou (pravděpodobně jejich macechou), že tato je bude ve svém domě živit ještě rok, ale náklady na pivo a obrok pro koně si budou hradit sami. Dohodu mezi oběma stranami, vycházející z kšaftu zemřelého Jana Kotlovce (zřejmě otce obou bratří), tehdy jako smluvci uzavřeli smidarský Hašek Zvířetický a pardubický hejtman Bohuslav Běškovec z Běškovic, viz AMNB, kn. č. 14, s. 68.

81) DZV 6 C6b–C7 (regest AČ XVII, č. 1053, s. 261). Plný text deskového vkladu zní takto: *Jan a Jiří[?] bratři Baderští z Oujezda, p[ř]iznali se, že dědictví jich, v Vysočanech d[vůr] pop[lužní] s pop[lužím], ves celú tudíž, d[vo]ry k[metci] osedlé i pusté s platem, s dědinami, lukami, lesy, potoky, s mlýnem, rybniky, kurmi, vejci, robotami, s řekou, s štěpníci i se vsí [zvolí], s panstvím, to vše, což jsou tu sami měli a drželi, v témž p[rá]vě a v týchž mezích a hranicích, v nichž to dědictví je záleží, a tak, jakož registra na to od prodávajících vydaná ukazují, žádné[h]o nepozůstávajíce, prodali Vilémovi z Pernštejn[a] a na Helfenštejně etc. a j[eho] d[ě]dicům za puol deváta sta [kop grošů] p[ra]žský[ch] če[ský]ch zaplacených, postoupili, zpraviti mají oni prodávající jakož země za právo má, dědinami jich, zejména Jeričky vsí, d[vo]ry k[metci] s p[latem], s rybníčkem pustým, i tímž vším, což k tej vsi přísluší, a potom jinými dědinami svými všemi, kteréž mají neb m íti budou, třetinu veš. Pakli by nezpravili etc. jakž for[mule]. Stalo se léta etc. xix v pondělí den s[va]téh]o Benedikta [21. března 1519]. Jedná se o tzv. „vklad s prázdným místem“, kdy je křestní jméno druhého z prodávajících bratří uvedeno jen iniciálou „G“, za kterou je ponecháno prázdné místo na doplnění celého jména. Tento postup byl užíván tehdy, kdy jeden ze spolujavitelů prodávajícího statku nebyl fyzicky dostupný (např. byl na vojenském tažení, dlouhodobě nezvěstný aj.). Do vkladu pak mohlo být jméno dodatečně doplněno (pokud se dotčený k oné transakci přihlásil).*

82) DZV 6 C6b (regest AČ XVII, č. 1056, s. 264). Plný text deskového vkladu zní takto: *Jan starší Othmar z Holohlav p[ř]iznal se, že dědictví své v Skřivanech d[vůr] pop[lužní] s pop[lužím], ves celú a d[vo]ry k[metci] s p[laty] osedlé i pusté s dědinami, lukami, lesy, řekú, mlýny, kurmi, robotami, i se vsí [zvolí], s panstvím, item xii-te g[rošů] če[ský]ch platu roční[h]o holého v Podolibi bez panství, to vše, což jest tu sám měl a držel, v té[m]ž plném práve a tak, jakož od něho Jana registra na to vydaná šířeji ukazují, žádné[h]o sobě nepozůstávajíce, prodal Vilémovi z Pernštejn[a] na Helfenšt[ejn]ě etc. a j[eho]*

J) „item Zachrašťany“

5. března 1520.⁸³⁾ Bratři Jan a Petr z Kopidla, synové zemřelého Jindřicha z Kopidla, a bratři Bernard a Hynek, synové zemřelého Bohuslava ze Ziberka (všichni čtyři společně synové zemřelé Anny ze Sekyřic), kteří byli zplnoletnění rozhodnutím zemského soudu, prodali svoje společné dědictví po matce, tvrz v [Za]chrašťanech, dvůr poplužní s poplužím a ves celou tamtéž, Vilémovi z Pernštejna. V tomto vkladu cena uvedena není; jedná se o dodatečný vklad, kterým prodejci právně zajišťují prodaný majetek vůči případným nárokům třetích stran, pokud by takové nároky byly oprávněně vzneseny.

V době smrti Viléma z Pernštejna (†1521) vytvářelo panství Nový Bydžov po rychlém připojení řady vesnic poměrně rozsáhlý územní komplex. Ten byl formován jako kompaktní celek, na kterém ještě pan Vilém hned po roce 1516 přistoupil k realizaci rozsáhlých vodohospodářských projektů.⁸⁴⁾ Tyto aktivity máme zachyceny v dochovaných „Rybnických registrech“.⁸⁵⁾ Naprostou většinu poddaných, kteří jsou zde v této fázi rybníkářských aktivit uvedeni, můžeme ztotožnit s hospodáři na venkovských gruntech zaznamenaných v deskových vkladech z let 1516–1517. V této době také došlo k zatopení vesnice nazývané Lhota u Nechanic. Její polohu lze poměrně logicky klást do prostoru dodnes dochované menší soustavy rybníků rozkládajících se mezi obcemi Kobylice a Staré Nechanice (na západním okraji katastru Starých Nechanic). To naznačují jména rybníků Velký Lhoták a Malý Lhoták. Majetkový převod z roku 1516 je tak vlastně poměrně přesným (a asi jediným dochovaným) popisem toho, jak vypadala vesnice Lhota u Nechanic krátce před svým zánikem v důsledku těchto rybníčních staveb.

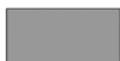
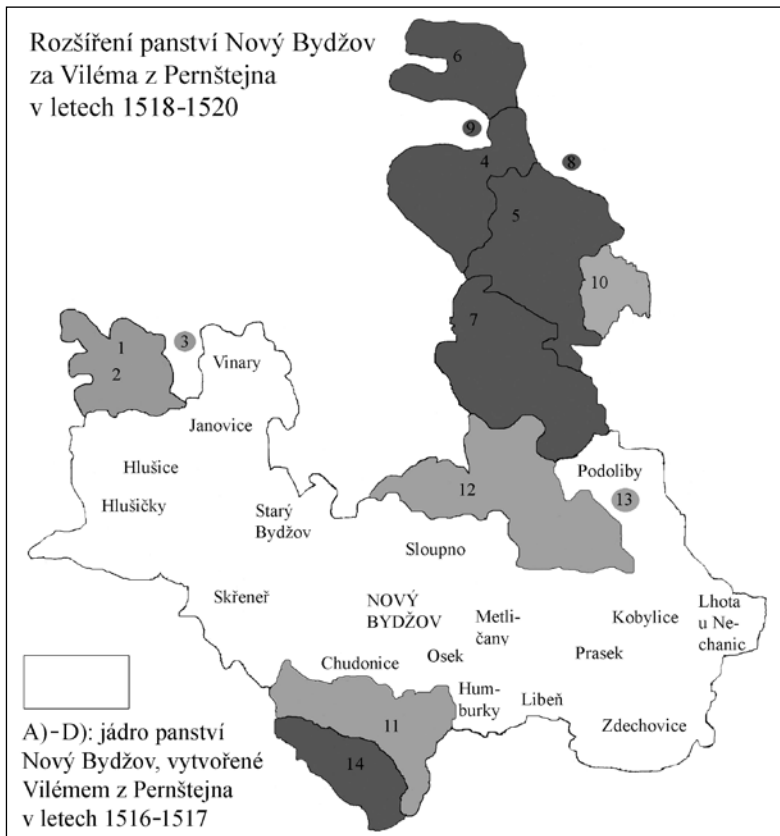
d[ědicům] za puol čtrnácta kop g[rošů] pr[ažský]ch če[ský]ch zaplacených, a jemu postoupil. Zpraviti má on sám prodávající p[ře]d každým člo[vě]kem právem zemským a zvláště p[ře]d věny a sirotky, jakož země za právo má, dědinami svými, zejména v Leskovicích, což tu má, v Rozběřicích, což tu má a v Žiželevsi, což tu má, a potom jinými dědinami svými, kteréž má neb míti bude, třetinú výš. Pakliby nezpravil etc. jakož for[ma]. Stalo se léta Boží[h]o M^o v^o xix v pátek po s[vaté]m Vítě [17. června 1519].

83) DZV 45 B21 (plná edice tohoto deskového vkladu viz AČ XVII, č. 1064, s. 270).

84) V. ŠMELHAUS, *Vývoj rybníčního hospodářství na Bydžovsku*, s. 108–109.

85) František DVORSKÝ (ed.), *Registra rybníčná na panství Kuněticko-horském, Pardubickém a Novobydžovském z let 1494–1520*, in: AČ XVII, Praha 1899, složka D. XIX., na s. 459–538, zde na s. 527–532 „Náhrady za pozemky zatopené na panství Bydžovském 1516–1518“.

Rozšíření panství Nový Bydžov
za Viléma z Pernštejna
v letech 1518-1520

E): statek Sekeřice: 1 = Sekeřice tvrz pustá, dvůr poplužní, celá ves;
2 = Sekerky Malé, celá ves; 3) část vsi Kozojidky

F): panství Smrkovice: 4 = Smrkovice, dvůr poplužní a městečko; 5 = Ohnišťany,
dvůr poplužní a ves celá; 6 = Chomutice, ves celá; 7 = Loučná Hora, ves celá;
8 = část vsi Lhota Ohnišťanská; 9 = část vsi Nevratice

G): 10 = Šaplava, celá ves

H): 11 = Výsočany, poplužní dvůr
a celá ves

I): 12 = Skřivany, poplužní dvůr a celá ves; 13 = roční plat 12 grošů českých
na hospodáři ve vsi Podolíby (bez panství)

J): 14 = Zachrašťany, tvrz, dvůr poplužní a celá ves

V letech 1516–1521 měl Nový Bydžov poměrně velký potenciál stát se významným sídelním vrchnostenským městem. Po pravdě řečeno byl nejvýznamnější, největší a hospodářsky nejsilnější lokalitou městského typu na celém území, které tehdy Vilém z Pernštejna v Čechách držel. Sídelní Pardubice teprve stavěl a po dokončení první fáze jejich výstavby (1515) byly ještě celé ulice teprve vyměřeny, ale nedostavěny. Také z hlediska právního se Nový Bydžov nalézal na mnohem vyspělejší úrovni. Jako původně založené královské město měli zdejší měšťané zajištěna svá práva již od středověku (což Vilém z Pernštejna potvrdil hned roku 1517),⁸⁶⁾ zatímco v případě Pardubic došlo k formálnímu povýšení z městečka na město a tomu odpovídajícímu právnímu aktu (udělení městských práv) až v roce 1512. Také demografická struktura, na kterou bylo vázáno městské podnikání a řemeslná výroba, měla v Novém Bydžově po mnoho generací utvářenou a stabilizovanou strukturu. Nově stavěné Pardubice pan Vilém teprve osidloval obyvatelstvem městského typu, které mělo nahradit starší místní hospodáře orientované na zemědělskou výrobu, jak bylo v malých venkovských městečkách na konci středověku běžné.

Nový Bydžov měl v roce 1516 i vrchnostenské sídlo, neboť v deskovém vkladu se uvádí, že pan Vilém spolu s celým městem koupil v Novém Bydžově i hrad. Ve starší regionální literatuře je podle mého názoru tato záležitost interpretována nepřesně, neboť dřívější autoři (a výslovně pak J. Prokop ve všech svých historických pojednáních)⁸⁷⁾ se snažili vytvořit zdání přímé kontinuity mezi předpokládaným sídlem vartmberského purkrabího ve 14. století, mezi „hradem“ výslovně uvedeným v kupní smlouvě z roku 1516 a mezi „panským domem“, jehož velmi věrohodný popis máme k dispozici z roku 1567.

86) Listina Viléma z Pernštejna z 29. ledna 1517 viz AČ XVII, č. 1016, s. 240–243 (též PKMČ 1420–1526, č. 658, s. 1170–1175).

87) Základní jádro své interpretace formuloval J. Prokop v popularizačním příspěvku pro místní zpravodaj, viz Jaroslav PROKOP, *Hrad – zámek – panský dům*, Novobydžovský zpravodaj 19, 1992, č. 5, s. 10–11. V pozdějších pracích o dějinách Nového Bydžova už jen tuto základní hypotézu opakoval bez doplnění dalších pramenů: tedy vznik „panského domu“ někdy po roce 1325 v jihovýchodní části města „Na kopečku“ jako obydlí purkrabího a ztotožnění této stavby s „hradem“ z roku 1516 i s „panským domem“ z let 1567 a 1569. Svou původní verzi „lineární kontinuity“, formulovanou už roku 1992, zopakoval in Jaroslav PROKOP, *Radnice v Novém Bydžově (1462–1862–1865)*, Nový Bydžov 2015, kap. „Panský dům“ na s. 5. Nejnověji tuto kontinuitu předpokládá (na základě interpretace J. Prokopa) i R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky*, sv. XXIX, *Nový Bydžov*, s. 4 a 13. Místo, kde bydžovský hrad stával, lokalizoval J. Prokop správně, ale mylně předpokládal přímou kontinuitu s „panským domem“, doloženým v pramenech z let 1567–1569.

V žádném z pramenů, týkajících se středověkých dějin Nového Bydžova, se o šlechtickém sídle ve městě nebo v jeho okolí nehovoří. Pouze na základě zmínky o funkci novobydžovského purkrabího (po 1353) předpokládali dřívější autoři, že takový purkrabí měl i nějaké svoje sídlo. To je pochopitelně možné. V takovém případě by se zřejmě jednalo o některý z domů uvnitř hradeb, neboť při četných majetkových převodech by se na „hrad“ (pokud by nějaký existoval) nemohlo jen tak „zapomenout“.

Výslovně o hradu hovoří až deskový vklad z roku 1516. Podle mého názoru šlo o novostavbu šlechtického sídla, kterou v těsném sousedství města (ale mimo hradby) začal stavět Petr Zvířetický z Vartmberka někdy na přelomu 15. a 16. století, po rozdělení majetku mezi bratry Zvířetickými. Hlavní rodové sídlo (hrad Zvířetice) tehdy připadlo nejstaršímu Janovi a nedlouho po jeho smrti byl hrad prodán (1504). Považuji proto za logické, že v letech krátce před prodejem Zvířetic (kdy už byli Zvířetičtí rozhodnutí hrad prodat) si Petr Zvířetický nechal stavět nové sídlo, odpovídající jeho sociálnímu zařazení i majetkovým možnostem. Po krátkou dobu před smrtí Petra Zvířetického můžeme předpokládat rezidenční funkci nově postaveného (i když třeba ne úplně dokončeného) novobydžovského hradu. Petr Zvířetický byl poměrně bohatý a významný muž, jiný sídelní objekt k dispozici neměl a někde se svou rodinou bydlet musel. Jako dočasné sídlo Petrovi mohl posloužit některý z domů ve městě, ale takové řešení by v té době nebylo akceptovatelné jako trvalé řešení, neboť by neodráželo sociální status vrchnosti.

Od přelomu 15. a 16. století začal Petr Zvířetický z Vartmberka používat domicil ve tvaru „a na Bydžově“.⁸⁸⁾ To vcelku logicky implikuje existenci vrchnostenského sídla v dané lokalitě, neboť užití nesprávného domicilu v úředním textu (třeba v listině) by se mohlo stát důvodem k prohlášení celého dokumentu za zmatečný. Vilém z Pernštejna, v jehož zájmu vystupoval Petr Zvířetický v roce 1503 jako svědek na listině týkající se koupě Tovačova,⁸⁹⁾ si jistě dal pozor, aby v této listině bylo vše po formální stránce správně. Pokud je v této listině z 15. března 1503 použito jméno smluvce ve tvaru „Petr Zvířetický z Vartmberka a na Bydžově“, můžeme takřka najisto předpokládat, že v té době už novobydžovský hrad (zmíněný výslovně jako nemovitost až v roce 1516) existoval a splňoval základní předpoklady šlechtického sídla.

88) Nejstarší uvedení domicilu v tomto tvaru jsem zatím nalezl k roku 1499, kdy vystupuje „*Petr z Vartmberka a na Bydžově*“ jako ručitel za dluh Albrechta Rendla z Úšavy, viz Národní archiv Praha, fond Guberniální listiny, listina č. 539 z 27. května 1499.

89) AČ XVII, č. 793, s. 27–29.

Myslím tedy, že je nutné revidovat poměrně sugestivní tvrzení z roku 2017 „... jistě ovšem je, že byďžovský „hrad“ nikdy neplnil rezidenční funkci (tj. nesloužil jako sídlo vrchnosti), ale byl pouze sídlem vrchnostenských úředníků...“.⁹⁰ Naopak. Kvůli zajištění sídla vrchnostenského správního aparátu by žádný šlechtic hrad nestavěl. Podle mého názoru byl na příhodném místě v těsné blízkosti města (ale mimo hradby) postaven Petrem Zvířetickým z Vartmberka nový vodní hrad, dokončený (alespoň zčásti) do roku 1503. Sloužil krátký čas jako potenciálně významná venkovská šlechtická rezidence, ale v důsledku stavitelovy smrti (1505) tuto roli v plném rozsahu nenaplnil. Několik let po roce 1505 na funkčním byďžovském hradě zřejmě pobýval i poručník Hašek Zvířetický z Vartmberka. Soudím tak podle toho, že i on krátce po roce 1505 užíval v pramenech úřední povahy domicil „na Byďžově“. Takto je titulován v roce 1507 jak v kšaftu Viléma z Pernštejna, tak i v souboru listin, kterými se Vilémovi synové Jan a Vojtěch zavazují respektovat otcovo rozhodnutí o rozdělení majetku.⁹¹

O čtyři roky později (1511) už týž Hašek užíval ve stejně závažných dokumentech, vážících se k majetku Viléma z Pernštejna, domicil „na Smidařích“,⁹² i když byl stále ještě poručíkem svého nezletilého synovce Havla a vůči Novému Byďžovu byl v pozici pozemkové vrchnosti, byť s omezenými dispozičními právy (jako tzv. „mocný poručník“). Zatím nejstarší doklad, ve kterém pan Hašek použil domicil „na Smidařích“, se mi podařilo identifikovat k roku 1510, a to přímo v novobyďžovské městské knize.⁹³

Z toho usuzuji, že někdy mezi léty 1507 a 1510 začal užívat Hašek Zvířetický jako svoje hlavní sídlo nově postavenou tvrz ve Smidarech, což se projevilo i užíváním nového domicilu „na Smidařích“. Ve vztahu k Novému Byďžovu byl pouze správcem sirotčího majetku. Když si vystavěl vlastní novou tvrz na svém alodním zboží, nemělo pro něj velký smysl investovat do oprav (natožpak rozšiřování) sídelního hradního areálu v Novém Byďžově, tedy na majetku sirotčím. Můžeme ale předpokládat, že panské

90) R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. XXIX, Nový Byďžov*, s. 13.

91) AČ XVII, č. 847–851, s. 71–81; jako jeden ze svědků všude figuruje „Hašek Zvířetický z Vartmberka a na Byďžově“.

92) AČ XVII, č. 932, s. 146–147 (22. srpna 1511), č. 1004, s. 209–220 (30. dubna 1515).

93) AMNB, kn. 14, s. 63 (staré folio 58). V citovaném případě jde o zápis z roku 1518, ve kterém novobyďžovská městská rada potvrzuje doplacení dluhu panu Haškovi, který vyplýval ze starší dohody z roku 1510. Text této dohody z roku 1510 je opsán; v něm je větitel uveden plným jménem jako „Hašek Zvířetický z Vartmberka a na Smidařích“ a výslovně je zmíněn jako novobyďžovská vrchnost.

sídlo v sousedství Nového Bydžova bylo ještě v roce 1516 obyvatelné a mělo funkční základní fortifikační prvky (příkopy, hradby), které příslušely „hradu“, jak význam tohoto termínu vnímal soudobý jazyk. Jinak by Vilém z Pernštejna zcela jistě nenechal do kupní smlouvy uvést, že kupuje v Novém Bydžově také hrad.

Situování vodního hradu z počátku 16. století na jihovýchodní okraj Nového Bydžova dokládá poměrně věrohodně i pomístní jméno „Hradčany“, užívané v pozdějších letech pro terénní vyvýšeninu zvanou „Na kopečku“. Od tohoto pomístního jména vznikla dnešní jména ulic „Pod Kopečkem“ a „U Kopečka“. Po rozvezení zmíněné terénní nerovnosti někdy koncem 18. století byl na tomto místě postaven hostinec, který v roce 1924 nahradila stavba nynějšího městského divadla. S ohledem na utváření terénu šlo s největší pravděpodobností o vodní hrad rovinného typu, využívající ke své obraně vodní příkopy napájené z Cidliny, resp. z menšího vedlejšího koryta nazývaného Cidlinka nebo také Mlýnská Cidlina (jejími vodami byly poháněny vodní mlýny). Tato vodoteč protékala podstatně blíže městu než dnes; směřování jejího koryta (tak jak vedlo ještě v polovině 19. století)⁹⁴⁾ dokládá neobvyklý tvar dnešní ulice „Na Staré Cidlině“. Tedy analogická situace, s jakou se setkáváme ve stejné době v případě Švihova a Pardubic či o něco později v Chlumci nad Cidlinou. Stavěl-li si Petr Zvířetický na svém novobydžovském panství nové sídlo, pak jej jistě nebudoval uvnitř svého poddanského města, ale v těsném sousedství, s vlastním obranným systémem, který ale také užíval ke své obraně samotnou městskou fortifikaci. Tomu také nasvědčuje druhá zmínka o šlechtickém sídle, kterou obsahuje majetkový převod z roku 1516: Vilém z Pernštejna v rámci převodu Nového Bydžova koupil i „... haltýř u mlýna k zámku...“ (viz edice v příloze). Haltýř, napájený z Cidliny, jistě nebyl situován uvnitř městských hradeb.

Ona dualita názvu v jednom a téže prameni (hrad × zámek) není nijak překvapivá. Právě u rovinných vodních hradů v této době (na přelomu 15. a 16. století) dochází k významovému posunu termínu „zámek“ od původního obytného jádra hradu (které si jeho vládce „zamyká“) na celou stavbu, u které převládá obytná a reprezentační, nikoli již výhradně vojenská, funkce. Ostatně oba tyto termíny obsahuje i druhá a poslední (pokud víme) zmínka o novobydžovském vrchnostenském sídle z roku 1526. Tento objekt už tehdy nejen že nebyl obýván, ale pravděpodobně již ani fyzicky neexistoval. Jedná se o záznam z městské knihy, který do literatury uvedl

94) R. ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. XXIX, Nový Bydžov*, mapový list č. 3, mapa č. 8: „Císařský povinný otisk mapy státního katastru města Nového Bydžova z roku 1841“.

již počátkem druhé poloviny 19. století C. Říha⁹⁵⁾ a který všichni pozdější autoři pochopitelně uvádějí. Město Nový Bydžov v roce 1526 pronajalo zahradu na okraji města Janu Žlabeckému, kterážto sousedila nebo zasahovala přímo do areálu bývalého hradu. Pozemek byl pronajat s tou podmínkou, že pokud by chtěla vrchnost někdy v budoucnu zase stavět novobydžovský hrad či zámek, může v těchto místech těžit zeminu. Celý tento záznam je však rozsáhlejší a vyplývá z něj, že předmětný pozemek se nalézal poblíž řeky, neboť Žlabecký jej měl oplotit až k řece.⁹⁶⁾

Vilém z Pernštejna ale vrchnostenské sídlo v Novém Bydžově nepotřeboval; měl k dispozici právě dokončované reprezentativní Pardubice. Nevíme, zda byl bydžovský hrad po roce 1516 nějak poškozen nebo záměrně destruován. Záměrná destrukce se mi jeví jako logičtější. Po přikoupení rozlehlého sousedního panství Chlumec nad Cidlinou (1521) se Vojtěch z Pernštejna rozhodl vybudovat velkorysé sídlo v podobě vodního hradu právě v Chlumci, který se na další desetiletí stal také správním centrem sloučeného panství chlumecko-bydžovského. Chlumecký zámek měl podobu poměrně rozlehlého vodního hradu, k jehož vybudování bylo nutné zajistit nejen velké množství zemního materiálu na rondely a zemní valy (ten se dal zajistit na místě), ale také dostatek stavebního materiálu. Stavební kámen se nikde v okolí Chlumce nad Cidlinou netěžil. Je proto logické, že když se v blízkém Novém Bydžově nalézal starší hradní areál, o jehož využití Vojtěch z Pernštejna nestál, bylo nejjednodušším řešením jeho zdivo zbořit, vytěžit do základů a použít na stavbu nové residence v Chlumci nad Cidlinou. Bylo to levnější a rychlejší, než dovážet nově vytěžený lomový kámen až kdo ví odkud. Tento postup by vysvětloval, proč novobydžovský hrad zmizel z pramenů tak rychle.

Z tohoto kontextu je podle mého názoru zřejmé, že objekt nazývaný v roce 1516 hradem, nemůže být totožný s „panským domem“ zmíněným v popisu panství z roku 1567. V tomto případě šlo o městský dům stojící uvnitř hradeb. To je z popisu poměrně zřejmé.⁹⁷⁾ Navíc přímo v návrhu na řešení situace komisaři uvádějí, že objekt bude za běžnou cenu prodán někomu z měšťanů. Ani cenově (250 kop grošů míšeňských) se tento dům nijak nevymykal ostatním nemovitostem v centru Nového Bydžova.⁹⁸⁾

95) C. ŘÍHA, *Mistopis a dějiny*, s. 16.

96) AMNB, kn. č. 14, s. 120.

97) Národní archiv Praha, fond Stará manipulace, karton č. 114, sign. B20/19. „... V též městě sídlo a dům panský vystavěný, v něm pokojové dosti příležitosti k bytu jsou. Ten šacován, kdyby se měl prodat, v 250 kopách grošů českých, kdyby se prodával někomu z lidí, kteří živnost vedou...“.

98) Pro Valdštejny, i když drželi novobydžovské panství dvě desetiletí, nemělo smysl stavět si zde vrchnostenské sídlo, neboť šlo o majetek lenní. Pokud

Hledáme-li nějaký starší doklad o osudech této nemovitosti, tak nelze pominout vklad v deskách dvorských z roku 1547, kterým Vilém z Valdštejna přijímá od krále Ferdinanda I. novobydžovské panství jako léno. Tento záznam je sice z hlediska informačního velmi stručný (uvádějí se zde jen jména lokalit), ale výslovně je uvedeno, že novobydžovské manství pan Vilém přijímá i „... *s domem a s sídlem panským tu v Bydžově*...“.⁹⁹ Na základě této zmínky tedy podle mého názoru můžeme předpokládat, že jeden z domů ve městě vlastnil už Jan z Pernštejna pro potřebu svého úřednického aparátu. To bylo v jeho případě běžné ve většině vrchnostenských měst nalézajících se na jeho panství. Pro vlastní ubytování ten dům ale nepotřeboval; vždyť měl výstavný zámek v sousedním Chlumci nad Cidlinou. Při udělování léna Vilémovi z Valdštejna (1547) pak byl tento vrchnostenský dům označen jako „sídlo panské“, kam se měl pan Vilém přestěhovat. Král přeci nemohl být tak neuznalý, aby Vilémovi z Valdštejna postoupil jako náhradu (za konfiskované velké panství se sídlením hradem Rychmburkem) lenní panství, na kterém by žádné vrchnostenské sídlo nebylo k dispozici. Pro Viléma a jeho syny pak nemělo smysl stavět si v Novém Bydžově či v jeho okolí nějaké nové sídlo (šlo o panství v lenní závislosti s nejasnou vyhlídkou dlouhodobé držby), takže původní „panský dům“ uvnitř městských hradeb zůstal sídlem vrchnosti po dvě desetiletí (1547–1567), tak jak jej máme poměrně podrobně popsán po vymření bydžovské linie Valdštejnů v roce 1567. O jeho přesnou lokalizaci se však zatím nikdo nepokusil, neb tradičně bylo v regionální literatuře jeho umístění situováno do prostoru, kde krátce stával bydžovský vodní hrad v dobách Petra z Vartemberka na počátku 16. století.

Přikoupení Chlumce nad Cidlinou v roce 1521 přineslo v rámci pernštejnského dominia marginalizaci Nového Bydžova, neboť centrem správy spojeného panství chlumecko-bydžovského učinil už Vojtěch z Pernštejna hned po roce 1521 sousední Chlumec nad Cidlinou.

I po roce 1521 Pernštejnové rozsah chlumecko-bydžovského panství rozšiřovali. U těchto koupí však už nemůžeme spekulovat o tom, zda byly vesnice, ležící mezi oběma městy, přikupovány k panství novobydžovskému (tak jak bylo formováno v letech 1516–1521), nebo k panství chlumeckému (v rozsahu z roku 1521), neboť se to nedá rozlišit. To je třeba případ vsi Nepolisy, kterou Vojtěch z Pernštejna připojil k této doméně už roku 1521, nebo vsi Mlékosrby, Luková a Zadražany, přikoupené v roce 1527, stejně jako odlehlá enkláva statku Bašnice, ležící severovýchodně od Nového Bydžova (1521).

v rodině nebyl v přímé linii dědic mužského pohlaví, léno připadlo zpět králi (což nastalo právě roku 1567).

99) Národní archiv Praha, fond Desky dvorské, kniha č. 64, s. 207–209.

Jan z Pernštejna, který získal chlumecko-bydžovské panství po smrti svého bratra Vojtěcha v roce 1534, se v polovině čtyřicátých let 16. století dostal do finančních problémů. Důvodů bylo více; jedním z nich i poměrně razantní snížení úrokové míry (z 10 % na 6 %) v roce 1543, kterým byly narušeny tradiční úvěrové systémy.¹⁰⁰⁾ Pernštejnovi věřitelé požadovali hromadně vyplacení svých aktiv, neboť své půjčky nechťeli prodloužit za podmínek tak výrazně nižšího úročení. Pernštejnovi měl král Ferdinand právě v roce 1543 vyplatit velkou částku za výplatu zastaveného Hrabství kladského, ale král tuto transakci jednostranně odložil (sám tolik peněz neměl).¹⁰¹⁾ Jan z Pernštejna, který se nutně potřeboval zbavit tlaku věřitelů, proto začal postupně pozemkový majetek ve východních Čechách rozprodávat. V roce 1544 prodal rozlehlé náchodské panství, do kterého vedle samotného Náchoda a širokého okolí patřila i středověká panství s hrady Rýzmburk a Vízmburk.¹⁰²⁾ Druhým velkým pozemkovým komplexem, který se rozhodl již tehdy prodat, bylo právě panství chlumecko-bydžovské.

Od bydžovského panství odprodal Jan z Pernštejna už roku 1545 ves Vinary, kterou za 650 kop grošů českých koupil Václav starší Zachař z Pašíněvsí,¹⁰³⁾ tehdejší dlouhodobý perňštejnský hejtman chlumeckého panství. V té době už ale Pernštejn jistě uvažoval o prodeji celého územního bloku chlumecko-bydžovského panství. S vážným zájemcem (Jiřím Šlejnicem ze Šlejnic na Rumburku a Šluknově) jednal již nejpozději v průběhu roku 1546. Z počátku roku 1547 máme dokonce doloženo,¹⁰⁴⁾ že Šlejnicovi již byla vydána registra s přehledem příjmů tohoto dominia. Z této dokumentace je zřejmé, že chystaný prodej byl již v pokročilé fázi a že i v rámci tohoto jednání Pernštejnové stále odlišovali dílčí panství Chlumeck nad Cidlinou a Nový Bydžov,¹⁰⁵⁾ byť měla společnou vrchnostenskou správu sídlící

100) Petr VOREL, *Economical and political consequences of limiting of the statutory maximum interest rate in Central Europe from 10 % to 6 % since 1543*, in: Pavla Slavičková (ed.), *A History of the Credit Market in Central Europe: The Middle Ages and Early Modern Period*, Routledge, London – New York 2021, s. 177–187.

101) Petr VOREL, *Hrabství kladské a finanční politika krále Ferdinanda I. ve druhé třetině 16. století*, Východočeský sborník historický 12, 2005, s. 3–14.

102) P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna*, tab. XXII – Náchod panství 1533–1544, s. 72.

103) AČ XX, č. 488 na s. 480.

104) Petr VOREL, *Pernštejnská diplomacie v době stavovského povstání roku 1547 (edice listů Jaroslava z Pernštejna z února až června 1547)*, Východočeský sborník historický 3, 1993, s. 231–272, zde č. 2 a 3 na s. 259–261 a č. 6 na s. 262–263.

105) „... Což se pak pana Šlejnice a jednání o Chlumeck a Bydžov, dotejče, poněvadž o tom vim, že pan otec můj pro těžkosti své dlužné té vůle bejtí ráci to

v Chlumci nad Cidlinou. Víme tedy, že období pernštejské by v dějinách Nového Bydžova tak jako tak skončilo někdy v druhé polovině čtyřicátých let 16. století v důsledku Janova zadlužení, kdy se snažil zbavovat úvěrové zátěže. Nakonec to však s Novým Bydžovem dopadlo úplně jinak. Také Jiří Šlejnic zúročil svoje peníze (které měl počátkem roku 1547 k dispozici v hotovosti na koupi Chlumce nad Cidlinou a Nového Bydžova) jinak a pro něj výhodněji: Půjčil je na jaře 1547 králi Ferdinandovi na financování vojska v jeho válce se saským kurfiřtem Janem Fridrichem.

Chystaný prodej chlumecko-bydžovského panství narušila šmalkaldská válka v Německu (1546–1547) mezi císařem Karlem V. a říšskou stavovskou opozicí. Prostřednictvím císařova bratra krále Ferdinanda Habsburského byly do tohoto konfliktu vtaženy i české země.¹⁰⁶ Čeští stavové však počátkem jara roku 1547 odmítli králův požadavek na vypravení zemského vojska na německé území, postupně zformovali opoziční stavovskou vládu a vyčkávali, jak válka v Německu dopadne. Tuto fázi střetu s luteránskými stavy císař Karel V. v dubnu 1547 vyhrál, a tak se i král Ferdinand do Čech vracel jako vítěz. Této situace pak využil jako záminku k rozsáhlým majetkovým sankcím zaměřeným především proti královským městům a proti vlivným a bohatým stoupencům Jednoty bratrské.

Jan z Pernštejna se v tomto konfliktu z mnoha důvodů držel stranou a snažil se vytvářet neutrální diplomatický prostor mezi zbývajícimi příznivci krále a výrazně většinou stavovskou opozicí.¹⁰⁷ Jako nejbohatšímu muži v Čechách a významnému věřiteli krále Ferdinanda I. (který stále prodlužoval zástavu Kladska) mu také hrozil majetkový postih. Král Ferdinand však nakonec využil zcela specifického postavení Jana z Pernštejna jiným způsobem. Prostřednictvím Jana z Pernštejna panovník velmi efektivně naložil s pozemkovým majetkem, který konfiskoval východočeským a některým jiným královským městům. Jednalo se většinou o větší či menší územní celky, ležící v okolí těchto měst, jejichž postupný prodej by vyžadoval delší čas a složitější agendu. Panovník však tuto situaci vyřešil velmi elegantně: Konfiskovaný městský majetek vyměnil s Janem z Pernštejna za velké ucelené a díky rozvinutému rybníkářství i velmi výnosné panství chlumecko-bydžovské. Výhoda této směny ve prospěch krále spočívala

panství prodati, piši o tom panu Janu z Vyskytné, aby jemu dvoje registra vydal, chlumecká a bydžovská...“, citát z listu Jaroslava z Pernštejna (nejstaršího syna Jana z Pernštejna) z 14. února 1547, viz tamtéž, č. 3 s. 261.

106) Petr VOREL, *The War of the Princes: The Bohemian Lands and the Holy Roman Empire 1546–1555*, Helena History Press LLC, Santa Helena (California, USA) 2015, s. 127–184.

107) P. VOREL, *Šmalkaldská válka v evropských dějinách*, s. 284–309.

v tom, že základní položkou hodnotové bilance byla na obou stranách výše „stálého platu“ (feudální renty). Zjednodušeně řečeno: Roztříštěná síť vesnic v okolí královských měst, nalézajících se porůznu především na území Chrudimského a Královéhradeckého kraje (a v okolí Mělníka), vynášela přibližně stejnou feudální rentu jako chlumecko-bydžovské panství. Z hlediska režijního podnikání a zvláště rybníkářství však mělo ucelené dominium v Pocidliní mnohem větší reálnou hodnotu. Jan z Pernštejna však na tuto „dobrovolnou“ směnu přistoupit musel (podobně jako musel akceptovat stále odkládanou výplatu Kladska), aby se vyhnul přímým sankcím.

Až v rámci převodu chlumecko-bydžovského panství do rukou královské komory v roce 1547 se znovu objevuje samostatně termín „panství Nový Bydžov“. Král Ferdinand od Jana z Pernštejna přebíral v účetní hodnotě 40 864 kop 9 grošů 3 denáry české¹⁰⁸⁾ formálně dvě panství, Chlumeck nad Cidlinou a Nový Bydžov. Zde specifikovaný rozsah novobydžovského panství však vůbec nijak nekorresponduje s rozsahem tohoto dominia, jak je vytvořil Vilém z Pernštejna v letech 1516–1521. Postup byl opačný: Jan z Pernštejna postoupil králi většinu svého chlumecko-novobydžovského panství v takovém rozsahu, který účetně odpovídal hodnotě vesnic konfiskovaných v roce 1547 královským městům. Co pak z chlumecko-bydžovského panství zbylo navíc, to zvláště rozprodal Jan z Pernštejna ještě v letech 1547–1548 a po něm pak jeho synové v roce 1549.¹⁰⁹⁾

Už při převodu majetku od Jana z Pernštejna na královskou komoru v roce 1547 bylo formálně konstituováno malé panství Nový Bydžov, které král Ferdinand od samého počátku neplánoval připojit k nově vzniklému komornímu panství Chlumeck nad Cidlinou, ale využil tohoto majetku k úhradě pohledávky Vilémovi z Valdštejna. Tento východočeský šlechtic byl za účast ve stavovském odboji roku 1547 postižen konfiskací velkého alodního majetku na Chrudimsku (panství Rychmburk). V jeho případě mu však král neponechal část jeho původního dominia (jako v případě většiny konfiskací postižených bohatých šlechticů), která byla jen z alodní držby uvedena v lenní závislost. Konfiskoval celý jeho původní majetek s příslibem, že mu bude uděleno pozemkové léno v hodnotě 16 000 kop grošů míšeňských. Tato transakce se už připravovala v době směny majetku s Janem z Pernštejna, proto je v převodní smlouvě majetek Jana z Pernštejna formálně rozdělen na dvě části, tedy velké panství Chlumeck nad Cidlinou (které se

108) Národní archiv Praha, fond Desky zemské větší, kniha č. 8, fol. M 20.

109) P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna*, tab. XIX – Nový Bydžov, s. 70.

**Rozsah panství Nový Bydžov při prodeji králi Ferdinandovi
Janem z Pernštejna roku 1547**
(sumární taxa)

Lokalita	Počet osedlých	Počet příplatníků z Nového Bydžova	Úrok na sv. Jiří (kop, grošů a denárů českých)			Úrok na sv. Havla (kop, grošů a denárů českých)			Úročných slepíc		Roboty (dny)	
			kop	gr.	d.	kop	gr.	d.	Ženná	Hrabná	Trhání konopí a rytí řepy	
Nový Bydžov město i s mlýnem Osek	231	-	83	26	1	83	26	1	-	-	-	-
Chudonice	8	6	8	23	-	8	23	-	33	-	-	-
Vysočany	10	2	7½	23½	2	7½	23½	2	23½	-	7½	-
Zachrašťany	10	1	9	7½	3	9	7½	3	44	16½	16½	13 (?)
dvůr Zabědovský	1	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-
dvůr Libeň	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Celkem	261	9	111	50	6	111	50	6	100½	16½	24	13 (?)

stalo komorním dominiem) a malé panství Nový Bydžov (které pak v roce 1547 král udělil jako léno Vilémovi z Valdštejna). V souvislosti s tímto převodem se dochovala i taxa (nikoli urbář) panství Nový Bydžov, tak jak jej převáděl Jan z Pernštejna na krále Ferdinanda.¹¹⁰⁾

Tímto způsobem bylo formováno jádro nového panství Nový Bydžov, jehož rozsah byl ve srovnání s obdobím perňštejnským relativně velmi malý. Už v době „dělení“ původního chlumecko-bydžovského panství v roce 1547 na tři části (komorní panství Chlumeck nad Cidlinou, budoucí lenní panství Nový Bydžov a zbývající skupina vesnic, rozprodávaných jednotlivě) je však zřejmá logika tohoto dělení:

Nové malé panství Nový Bydžov, které Vilém z Valdštejna přijal od krále Ferdinanda I. v roce 1547 jako léno,¹¹¹⁾ vytvářely vedle samotného města Nový Bydžov právě vesnice, ve kterých shledáváme velký podíl „příplatníků“, tedy gruntů, které v režimu rustikální držby skupili novobydžovští měšťané. Takové lokality (ve kterých byly grunty, držené mimo systém běžných vrchnostensko-poddanských vztahů) nechtěl na svém komorním panství ani král Ferdinand, ani by o ně neměli velký zájem případní kupci z řad okolní šlechty. Tak zůstaly součástí budoucího léna, neboť proskribovaný Vilém z Valdštejna (†1553) si nemohl příliš vybírat. Tato neobvyklá majetkoprávní situace se však ukázala být pro samotné město Nový Bydžov výhodou při pozdějším vyjednávání o koupi panství, které po smrti obou Vilémových bezdětných synů připadlo v roce 1567 zpět královské komoře jako „odumřelé léno“.

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

e-mail: petr.vorel@upce.cz

110) Národní archiv Praha, fond Desky zemské větší, kniha č. 47, fol. E5–F3 a kniha č. 8, fol. M20.

111) Národní archiv Praha, fond Desky dvorské, kniha č. 64 s. 207–209 (týž vklad ještě uveden tamtéž, kn. č. 62, s. 689–691).

EDIČNÍ PŘÍLOHA

Edice urbáře panství Nový Bydžov z let 1516–1517

Středověké a raně novověké urbáře patří k základním historickým pramenům využitelným v prvé řadě ve výzkumu dějin regionálních, hospodářských a demografických, ale i v dalších oblastech historického bádání. Pramenům tohoto typu je proto systematicky věnována značná pozornost. Dobrý přehled máme k dispozici o urbářích, které se dochovaly jako součást velkostatkové hospodářské agendy v příslušných archívních fondech.¹¹²⁾ Vedle této primární formy¹¹³⁾ se však v jiných typech archívních fondů dochovaly urbáře jako součást různých právních jednání (odhady ceny panství při dělení majetku, umořování dluhů apod.) či přímo v deskových vkladech.¹¹⁴⁾ To je i případ zde presentovaného urbáře panství Nový Bydžov, který je možné rekonstruovat na základě čtyř deskových vkladů, provedených krátce po sobě v průběhu let 1516–1517. Tento novobydžovský urbář tak patří k nejstarším pramenům tohoto typu, které máme pro východočeský region k dispozici. Pro regionálně-historický výzkum dosud nebyl využit, proto jsem považoval za účelné zpřístupnit jeho obsah badatelské veřejnosti v plném rozsahu.

Je důležitý tím spíše, že pro většinu zde zmíněných lokalit nemáme k dispozici starší údaje o jejich vnitřní struktuře, než je berní rula z poloviny 17. století, zachycující situaci o bezmála půl druhého století mladší.¹¹⁵⁾

Edici urbáře novobydžovského panství z let 1516–1517, který je obsažen ve čtyřech vkladech do desk zemských (tak jak Vilém z Pernštejna jednotlivé části dominia kupoval), jsem ponechal v plném rozsahu, pouze údaje o jednotlivých plátcích feudální renty jsou pro celkovou přehlednost upraveny

112) Jiří KUBA – Tomáš ŠIMEK – František ZAHŘÁDKA, *Soupis východočeských urbářů*, Zámorsk 1997.

113) Petr VOREL, *Urbář městečka Přelouče z let 1518–1550*, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea 5, 1988, s. 16–35; Petr VOREL, *Nejstarší urbář pardubického panství a jeho vypovídací hodnota o vývoji města Pardubic v letech 1506 až 1516*, Pardubice 1990.

114) Petr VOREL, *Urbář města a panství Heřmanův Městec z roku 1572*, Východočeský sborník historický 2, 1992, s. 239–274; Petr VOREL, *Urbáře panství Zdechovice z let 1517 a 1608 a jejich pramenná hodnota pro výzkum hospodářského vývoje malých východočeských dominií*, Východočeský sborník historický 19, 2011, s. 105–146.

115) Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHŘADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula 15 – Kraj Hradecký IV*, Praha 2011, zde s. 185–198 (panství Nový Bydžov).

do tabulkové formy. V samotném deskovém vkladu jsou tyto informace uvedeny jako součást jedné dlouhé věty. U každé z tabulek (rozdělených přehledně pro každou lokalitu) jsem také provedl součty, které v samotném deskovém vkladu uvedeny nejsou. U každé lokality jsem také jednotlivé urbáriální záznamy pročíslaval, aby se na ně dalo snadněji odkazovat. Podle logiky záznamu jsem jako jednu urbáriální jednotku spojil základní záznam v urbáři s povinnostmi, přiřazenými k téže usedlosti za pozemky převzaté od jiného gruntu, za pozemky nově vykloučené či jiné případy. Proto zahrnují některé urbáriální jednotky dvě či více položek (řádků v tabulce). Pokud je však ze záznamu zřejmé, že jeden hospodář (stejněho jména) drží v téže lokalitě dva i více gruntů, ponechal jsem všechny tyto záznamy jako samostatné jednotky.

Všechny platební povinnosti jsou vedeny v kopách, groších a denárech českých (1 kopa = 60 grošů; groš = 7 denárů). Výjimečně se uvádí i nejnižší peněžní jednotka tehdejšího platebního systému, tedy halěř (1 denár = 2 halěře).¹¹⁶⁾ U transakcí A) a B) je platební povinnost rozepsána do dvou stejně velkých půlročních splátek. Konkrétní termín uveden není, ale standardně tyto platby probíhaly na sv. Jiří a na sv. Havla. U transakcí C) a D) jsou všechny peněžní platební povinnosti sečteny do jedné roční sumy.

Z urbáře jako celku vyplývá, že naprostá většina starších urbáriálních povinností, které se vázaly k držbě pozemků, byla již koncem středověku na novobydžovském panství reluována, tedy převedena na peněžní plat. To se týká zvláště největší transakce A), kde až na jedinou výjimku (později zaniklá ves Lhota u Nechanic) neměli hospodáři vůči vrchnosti žádné jiné povinnosti, krom pravidelného peněžního platu.

U transakcí A) a B) je zajímavé, že jediná forma naturální renty, která je zde evidována (úroční slepice) je vedena zvlášť jako samostatná položka, sepsaná pro všechny lokality příslušné transakce samostatně až po seznamu peněžních povinností.

V případě transakce A) to je pouze jednoduchý seznam hospodářů ze Lhoty u Nechanic, kteří vedle peněžního platu byli povinni odvádět vrchnosti i příslušný počet slepic. Většina jmen hospodářů se shoduje se základním urbáriálním zápisem, ale některé jsou mírně modifikovány, jako by mezi oběma záznamy (tj. hlavním seznamem peněžních povinností a doplňujícím seznamem úročních slepic) byl nějaký malý časový rozdíl. Nevíme však, zda se v rozdílu použitého rodu (Netika – Netice) či zdobnělině (Vlk – Vlče) skrývá převod nemovitosti v prvním případě na vdovu či v druhém případě

116) Transakce A, ves Prasek – osedlí, hospodář č. 18.

na syna. Seznam „úročních slepic“ je však konkrétně pro tuto ves důležitý, protože potvrzuje, že v této lokalitě se nalézalo skutečně osm usedlostí (byť šlo jen o malé chalupnické grunty), včetně chalupy, na které hospodařil Šimon z Lubna,¹¹⁷⁾ který v době prodeje nebyl poddaným Havla Zvířetického.

U transakce B) jsou připsané seznamy „úročních slepic“ ještě zajímavější. Jednak tuto povinnost měli hospodáři ze všech vesnic, které Hašek Zvířetický prodával, jednak je tato povinnost dokonce rozdělena na dvě části: úroční slepice vázané u všech vsí na původní rustikální grunty a úroční slepice, které jsou v případě dvou vesnic (Hlušice a Hlušičky) odváděny za pozemky nově přikoupené. Z toho lze usuzovat, že Hašek Zvířetický v případě těchto dvou poměrně velkých vesnic aktivně rozšiřoval půdní rezervu o tzv. jiterní půdu, získávanou klučením lesního porostu, nalézajícího se západně od obou vesnic. Jména hospodářů v základním urbaniálním seznamu a v soupisu úročních slepic vykazují drobné odchylky (indikující mírný časový posun 1–2 let) podobně jako u výše zmíněné Lhoty u Nechanic, ale nelze určit, který z těchto dvou seznamů je starší.

U transakcí C) a D) je naturální renta uvedena přímo v jádru urbaniálního záznamu. U vsi Sloupno je upřesněno, že se jedná o „slepice vánoční“, čímž je míněn termín jejich odevzdávání. U této vsi se také vedle slepic objevuje naturální renta v kuřatech, odváděných na dva termíny (na sv. Ducha a na sv. Václava). Můžeme však předpokládat, že i tato naturální renta již byla převedena na plat a původní povinnost (fyzicky odevzdávat k danému termínu pozemkové vrchnosti příslušný počet drůbeže) se jen z evidenčních důvodů stále udržuje v urbáři jako zvláštní položka.¹¹⁸⁾ Ostatně přímo v urbáři se u transakce B) uvádí „... a z těch nap[ře]dpsaných vsí platí slepice jednú v rok...“ (tedy neodevzdávají drůbež, ale platí). V rámci transakce D) máme dokonce přímo v deskovém vkladu popsáno, jak taková reluce probíhala. Bohuněk Křičovský při prodeji zvlášť vymínuje, že „... lidem chudenským spustil úroku kurčenského, každému po puolčtveru penízi po každé slepici...“. Rozuměj: Urbaniální povinnost odevzdat slepici je nahrazena peněžní platbou ve výši 3 ½ peníze, tedy ¼ groše českého.¹¹⁹⁾

Renta v úkonech (robota) se v novobydžovském urbáři jako aktivní povinnost fakticky nevyskytuje. Vartmberkové na tomto panství počátkem

117) Ves Lubno leží asi 5 km východně od zaniklé Lhoty u Nechanic.

118) Výše v hlavním textu jsem si dovolil připomenout, jak zásadní roli sehrály v pozdějším sporu o držbu pozemků ve Sloupně (které obhospodařovali novobydžovští měšťané) dvě „zapomenuté“ slepice z urbáře, byť jejich finančně vyjádřitelná hodnota byla ve srovnání s tržní cenou těchto pozemků zanedbatelná.

119) Groš český = 7 denárů (bílých peněz) = 14 penízů či haléřů (černých peněz).

16. století neprovozovali velké panské dvory a robotní práci poddaných nepotřebovali. Jediným reziduem středověkých robotních povinností, které se v urbáři vyskytují, je povinnost trhat konopí ve vsi Sloupno. Tato povinnost už se v urbáři objevuje v podobě peněžní platby. Nevíme tedy, zda byla tato robotní povinnost původně ve Sloupně vyměřena časově (počet dní), nebo úkolově (počet záhonů konopí), ale den pěší roboty byl v té době počítán v hodnotě jednoho groše českého.

Sloupenští měli také do roku 1517 povinnost hrabat louky, ale tento robotní závazek jim Bohuňek Kříčovský při prodeji výslovně odpustil („... *a sloupenským lidem též pustil roboty, totižto luk hrabání...*“). Z této formulace však přímo nevyplývá nějaké milosrdenství páně Bohuňkovo. Spíše se jednalo o finanční transakci, při které dotčení hospodáři své vrchnosti zaplatili jednorázově příslušnou částku (zpravidla desetinásobek úředně odhadnuté hodnoty robotní práce; počátkem 16. století by to bylo 10 grošů českých za „puštění“ jednoho dne pěší roboty hrabné ročně). Ve starších urbářích však zřejmě tato hrabná robotna uváděna byla, proto se o jejím „puštění“ uvádí výslovná zmínka v deskovém vkladu, aby později nevznikly nějaké zmatky ohledně toho, jaký rozsah vrchnostenských práv pan Bohuňek v roce 1517 prodával.

A)

22. února 1516. Havel Zvířetický z Vartmberka prodává panství Nový Bydžov Vilémovi z Pernštejna za 14 000 kop grošů českých. DZV 6 C5–6 (regist AČ XVII, č. 1015, s. 230).

Havel Zvířetický z Vartmberka, maje léta spravedlivá pány jich m[ilostmi] a vladykami na plném soudu zemské[m] daná, p[řiznal se], že dědictví Bydžov Nový, hrad a město s předměstími, domy, krčmy a d[vory] k[metcími] s p[laty], d[vor]y pop[lužní] s pop[lužím],

Starý Bydžov, ves d[vory] k[metcí] s p[laty], na kterých sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Jan Kubcův	3 k 2 gr	3 k 2 gr
2.	Martínek	2½ k – gr 1 d	2½ k – gr 1 d
	týž z 1 čtvrti	17 gr	17 gr
3.	Pikel	12 gr 6 d	12 gr 6 d
4.	Churan	21 gr 2½ d	21 gr 2½ d
	týž	1½ k 11 g 1 d	1½ k 11 g 1 d
5.	Matlasa	14 gr	14 gr
6.	Jaska	½ k 5 g	½ k 5 g
	týž	7 gr	7 gr
7.	Rynda	5 gr	5 g
8.	Vepřík Rychtář	14 gr	14 gr
9.	Rynda	11 gr	11 gr
	týž	2 k 12 gr 1 d	2 k 12 gr 1 d
10.	Knížka	23 gr	23 gr
11.	Černý	1 k 14 gr	1 k 14 gr
12.	Dušek od Vrbového	13 g 2½ d	13 g 2½ d
13.	Jiřík Ješíkúv	52 gr	52 gr
	týž z 1 prutu	8 gr 2 d	8 gr 2 d
14.	Miketha	5 gr	5 gr
15.	Hubka	13 g 2½ d	13 g 2½ d
16.	Jonáš	1½ k 3 gr 3 d	1½ k 3 gr 3 d
17.	Hynek	28 gr	28 gr
18.	Morávek	5½ gr 1 d	5½ gr 1 d
19.	Kulhavej Janek	1 k 3 gr	1 k 3 gr
20.	Hubka	4 gr 5½ d	4 gr 5½ d
21.	Díbek	1 k 8½ gr	1 k 8½ gr
	týž z měščišče [sic!]*)	1 gr	1 gr
	týž od Ješíkova	16 gr	16 gr
22.	Perovský	10 gr	10 gr

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
23.	Vaněk Kubíkov	1 k 19½ gr	1 k 19½ gr
24.	Kučera	1 K 14 gr 5 d	1 K 14 gr 5 d
25.	Matěj Doležal	17 gr	17 gr
26.	Buloch	2½ k 15 gr	2½ k 15 gr
	týž od Valaty	16 gr	16 gr
27.	Jeník	20 gr 5 d	20 gr 5 d
28.	Vlk Kuba	1 k 20½ gr	1 k 20½ gr
29.	Kozačka	2 k 20 gr 4 d	2 k 20 gr 4 d
30.	Štěch	½ k	½ k
31.	Zeman od Ščecha	4 gr	4 gr
32.	Rynda	14 gr 2½ d	14 gr 2½ d
	týž z 2 prutů	11 gr	11 gr
33.	Thomeč	1 k 27½ gr	1 k 27½ gr
34.	Heršík	49 gr	49 gr
	týž od Matlasa	14 gr	14 gr
35.	Svach	40 gr 1½ d	40 gr 1½ d
	týž	5 gr	5 gr
36.	Zych z Vinar	7 gr	7 gr
37.	Mikeš Švehlíkův	1 k 8 gr 2 d	1 k 8 gr 2 d
38.	Vondrák	14 gr	14 gr
39.	Vrbata	18 gr 4½ d	18 gr 4½ d
40.	Vaněk Tesař	½ k 5 gr	½ k 5 gr
41.	Výmylčelův syn	14 gr	14 gr
42.	Sláma	14 gr	14 gr
43.	Vorel	14 gr	14 gr
44.	Kabata i s Beneškem	1½ k 25 gr	1½ k 25 gr
45.	Benešek z Janovic	27 gr	27 gr
Celkem		39 k 12 g 5 d	39 k 12 g 5 d
Ročně		78 k 25 g 3 d	

*) Běžný tvar tohoto slova je „městiště“. Rozumí se jím místo v intravilánu obce, kde dříve stával grunt (analogie dnešního „stavební parcela“).

It[em] ze vsi Chudenic¹²⁰⁾ plat bez panství na lidech těchto

Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
Martin	8 gr	8 gr
Matěj	25 gr	25 gr
Thomášek	18 gr	18 gr
Šidvíce	11 gr 2 d	11 gr 2 d

120) Nyní Chudonice, jižně od Nového Bydžova.

Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
od Vávry	7 gr	7 gr
Celkem	1 k 9 g 2 d	1 k 9 g 2 d
Ročně	2 k 18 g 4 d	

It[em] mlynář osecký, člověk páně,¹²¹⁾ k[terý] p[lati]

Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
Mlynář osecký	2½ k	2½ k
Celkem ročně	5 k	

It[em] v Zachrašťanech plat bez panství na těchto lidech

Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
Martin z Lužce*)	7½ gr	7½ gr
Jirásek	7½ gr	7½ gr
Celkem	15 gr	15 g
Ročně	30 gr	

*) Ves Lužec, ležící asi 7 km jihozápadně od Nového Bydžova, nebyla tehdy součástí novobydžovského panství.

It[em] ves Humburky s d[vory] k[metcimi] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Machata	1½ k 1½ gr	1½ k 1½ gr
2.	Vávra	1½ k 20 gr	1½ k 20 gr
3.	Spanilá	1 k 10 gr	1 k 10 gr
4.	Humburský	1½ k 15 gr 6 d	1½ k 15 gr 6 d
5.	Cibulář	1 k 20 gr 3 d	1 k 20 gr 3 d
	od Bubna	12 gr	12 gr
Celkem	7½ k 19½ g 2 d	7½ k 19½ g 2 d	
Ročně	15 k 39 g 4 d		

Skřeněř ves, d[vory] k[metci] s p[laty] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Vávra	1½ k 19 gr 4½ d	1½ k 19 gr 4½ d
2.	Jan Hajného	1 k 5 gr	1 k 5 gr
	týž	14 gr 2 d	14 gr 2 d

121) Mlýň Osek, samota u Chudonic. Slovní spojení „člověk páně“ upřesňuje, že osecký mlynář je poddaným prodávajícího Havla Zvířetického (narozdíl od hospodářů ze vsi Chudonice, zmíněných před ním).

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
3.	Pavel	1 k 5 gr	1 k 5 gr
4.	Mikuláš	26 gr	26 gr
	týž	12½ gr	12½ gr
	týž z čtvrti	14 gr	14 gr
	týž z čtvrti	7 gr	7 gr
5.	Martin	1 k 13 gr 4 d	1 k 13 gr 4 d
6.	Brož Rychtář	1½ k 11 gr 4 d	1½ k 11 gr 4 d
	týž od zahrádky se čtvrtí	13½ gr	13½ gr
7.	Beneš Brabenec	1 k	1 k
Celkem		9 k 22 g ½ d	9 k 22 g ½ d
Ročně		18 k 44 g 1 d	

It[em] z Prasku a Zdechovic plat na lidech těchto

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Janda	14 gr	14 gr
	od Babky	14 gr	14 gr
2.	Ščicha	14 gr	14 gr
3.	Stýskal	16 gr 5½ d	16 gr 5½ d
	za Metličany	16½ gr	16½ gr
	týž	12 gr 2 d	12 gr 2 d
4.	Janče Rychtář	½ k 3 gr	½ k 3 gr
	týž	½ k 3 gr 6 d	½ k 3 gr 6 d
5.	Vašek	16 gr	16 gr
6.	Kaleš Hajný	16 gr	16 gr
	Kaleš Hajný z rolí	7 gr	7 gr
7.	Vávra Šimonův z Bydžova	13 gr 5½ d	13 gr 5½ d
Celkem		3 k 26½ g 5 d	3 k 26½ g 5 d
Ročně		6 k 54 g 3 d	

It[em] z Zdechovic plat na lidech těchto

Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
Kubín	24 gr	24 gr
Šimon	½ k 7 gr 4½ d	½ k 7 gr 4½ d
Celkem	1 k 1 g 4½ d	1 k 1 g 4½ d
Ročně	2 k 3 g 2 d	

It[em] Prasek ves d[vory] k[metci] s p[laty] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Šimek	4 gr	4 gr
2.	Mach	7½ gr	7½ gr
3.	Jan Vávrů	14 gr 5½ d	14 gr 5½ d
4.	Peša	9 gr 6 d	9 gr 6 d
4.	Šichův Vávra	23 gr 1 d	23 gr 1 d
5.	Martin Němcův	18 gr 4½ d	18 gr 4½ d
6.	Vaněk Jandův	4 gr 6 d	4 gr 6 d
7.	Chalupa	14 gr 6 d	14 gr 6 d
8.	Klíma	18½ gr 5½ d	18½ gr 5½ d
9.	Jan Řehák	½ k 8 gr	½ k 8 gr
10.	Chřiapa	22 gr 2 d	22 gr 2 d
11.	Kaleš	14 gr 5 d	14 gr 5 d
12.	Mládek	28½ gr 6 d	28½ gr 6 d
13.	Vašek	½ k 1 gr 5 d	½ k 1 gr 5 d
14.	Mašek	24 gr	24 gr
15.	Kašpar	½ k 2 gr	½ k 2 gr
	od Kaleše	8 gr	8 gr
16.	Ščicha	½ k 2 gr	½ k 2 gr
17.	Janče Rychtář	26 gr 2½ d	26 gr 2½ d
18.	Šebek	½ k 8 gr 1 halěř	½ k 8 gr 1 halěř
19.	Stýskal	1 k 12½ gr	1 k 12½ gr
20.	Janda	1 k 1 gr 2 d	1 k 1 gr 2 d
Celkem		8½ k 37 g 1½ d	8½ k 37 g 1½ d
Ročně		18 k 14 g 3 d	

Zdechovice ves d[vory] k[metci] s p[laty] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Menšík	49 gr	49 gr
2.	Křtěn	1 k 18 gr	1 k 18 gr
3.	Mikeš Hrádek	56 gr	56 gr
4.	Bouhelík	1½ k 22 gr	1½ k 22 gr
5.	Kubín	1 k 23½ gr 3 d	1 k 23½ gr 3 d
6.	Šimon	1½ k	1½ k
7.	Tobiáš	1 k 22 gr	1 k 22 gr
Celkem		9 k 10½ g 3 d	9 k 10½ g 3 d
Ročně		18 k 21 g 6 d	

Podolíb ves d[vory] k[metcí] s p[laty] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Mathůš	49 gr 5½ d	49 gr 5½ d
2.	Havel Krčmář	24 gr	24 gr
3.	Blažek	42 gr	42 gr
4.	Mikeš	16 gr	16 gr
5.	Hrad	27 gr	27 gr
6.	Rychtář	½ k 2 gr 1 d	½ k 2 gr 1 d
7.	Petříček Michal	10 gr	10 gr
8.	Pavel Boháč	55 gr 2 d	55 gr 2 d
9.	Vít	½ k 7 gr 1½ d	½ k 7 gr 1½ d
10.	Košek Dušek	½ k 6 gr	½ k 6 gr
11.	Vítek Malý	3 gr	3 gr
	týž	3 gr	3 gr
12.	Polák	21½ gr	21½ gr
13.	Kračí	11 gr	11 gr
14.	Dušek	28 gr 5½ d	28 gr 5½ d
15.	Řehák	½ k	½ k
16.	Jan Řehot	1 k	1 k
Celkem		8 k 6½ g 1½ d	8 k 6½ g 1½ d
Ročně		16 k 13 g 3 d	

It[em] plat bez panství z rolí, co lidé rolí drží po Království

	Jméno hospodáře z Podolíb	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
	Rychtář	7 gr	7 gr
	Polák	8½ gr	8½ gr
	Řehák	7 gr	7 gr
Celkem		22½ gr	22½ gr
Ročně		45 g	

Lhotu ves u Nechanic d[vory] k[metcí] s p[laty] na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Pavel Rychtář	15 gr 6 d	15 gr 6 d
	týž [od] Ryšana	12 gr	12 gr
2.	Thuoma	18 gr	18 gr
2.	Mikeš	6 gr	6 gr
	týž	6 gr	6 gr
3.	Netika	6 gr	6 gr

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
4.	Pavel Podvalek	6 gr	6 gr
5.	Vlk	10 gr	10 gr
6.	Jíra Ryšan	6 gr	6 gr
	týž z čtvrti	3 gr	3 gr
(7.)	Šimon z Lubna (bez panství)	3 gr	3 gr
Celkem		1 k 28 g 6 d	1 k 28 g 6 d
Ročně		2 k 57 g 5 d	

Kobylice ves d[vory] k[metcí] s p[laty] na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Vaněk	12 gr	12 gr
2.	Ondrák	½ k	½ k
	týž	9 gr	9 gr
3.	Thuoma	27 gr	27 gr
4.	Šimon	½ k 8 gr	½ k 8 gr
5.	Koza	18 gr	18 gr
6.	Adam Žába	19½ gr	19½ gr
Celkem		2 k 33½ g - d	2 k 33½ g - d
Ročně		5 k 7 g - d	

It[em] lidé ze vsi Nechanské Lhoty, ti platí slepice při sv[atém] Havle

Jméno hospodáře	Počet slepic
Netice	1
Ryšan	1
Podvalek	1
Vlče	1
Mikuláš	1
Kalák	1
Rychtář	1
Jíra	1
Celkem	8

Item d[vů]r pop[lužní] s pop[lužím] v Libni, na k[terém] s[edí] Ladslav Buzenický,

tak a v témž plném právě, pokudž j[es]t otec téhož Havla na něm a on po něm měl, s lidmi osedlými i neosedlými, s dědina[m]i, lukami, lesy, zejména těmito

*les kterýž slove Ko[n]ě
les Lodniský
lesové kterýž slovu Velici za Praskem
les Chlum Borovnic nad Libní
les Borek
a kus lesu v doubravce k Zabidovicím;*

*s rybníky zejména těmito:
rybník Řehotský
rybník Králík
rybník Podolíbský
rybník Ščepanský
rybníček pod Koliby
rybníček ve vsi Kobylici
rybníček Řasov
rybník pod Výsočany
rybník Zabidovský
rybníčky dva u Doubravky
rybník Škřeněřský spodní a
rybník Škřeněřský svrchní*

s haltěrem u mlýna k zámku, s řekou kteráž slove Drahobykla

*s mlýny, jedním osedlým u města a s druhým pustým s platem,
s zahradou, na kteréž prve šafrán býval, s lidmi sběhlými a sirotky z těch
nadepsaných gruntův,*

s podacími kostelními:

*v Starém Bydžově
v Metličanech
v Výsočanech*

i což k těm podacím p[ř]i sluší i se vši zvolí, což k tomu ke všemu svrchupsanému panství a zboží přísluší s plným panstvím, i to vše, což j[es]t tu někdy Petr z Vartmberka, otec téhož Havla, a on po otci svém měl a držel, v těch mezích a hranicích, jakož v nich to svrchupsané panství a zboží záleží, žádné[h]o práva, zvláštosti, vrchnosti ani panství sobě tu dále nepozůstavuje, prodal Vilémovi z Pernšt[ejn]a a na Helfenštejně etc. a j[eho] d[ědicům] za čtrnáct tisíc kop g[rošů]. pražských če[ský]ch zaplace[ný]ch. Zpraviti má právem zemským čímž má neb míti bude třetinu vejš. Pakli by nezpravil etc. jakož forma etc. Stalo se léta Božího v^c xvi v pátek den nastolování s[vatéh]o Petra [22. února 1516].

B)

22. února 1516. Hašek Zvířetický z Vartmberka prodává Vilémovi z Pernštejna za 3 500 kop grošů českých čtyři vesnice. DZV 6 C4–C5 (regist AČ XVII, č. 1016, s. 230).

Hašek Zvířetický z Vartmberka p[řiznal se], že dědictví své

Hlušce Veliké¹²²⁾ ves s d[vory] k[metcými] s p[latem], na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Rezna	1 k	1 k
2.	Řehoř	1½ k	1½ k
3.	Víšek	1½ k	1½ k
	týž	3 gr	3 gr
4.	Benda	1 k 10 gr	1 k 10 gr
5.	Žid	1½ k 13 gr	1½ k 13 gr
6.	Vávra Rychtář	55½ gr	55½ gr
7.	Trupka	½ k	½ k
	týž	½ k 2 gr 5 d	½ k 2 gr 5 d
8.	Řehoř Kocúrek	1 k 16 gr	1 k 16 gr
9.	Kuba Švec	9 gr	9 gr
10.	Vašek Krčmář	25 gr	25 gr
11.	Hubáček Krčmář	½ k	½ k
12.	Kučera	1½ k 3 gr 1½ d	1½ k 3 gr 1½ d
13.	Filip	1½ k 2 gr	1½ k 2 gr
14.	Jeník	8 gr	8 gr
15.	Taraba	9 gr	9 gr
16.	odtudž z přikoupených dědín Jan Sedlák	1½ k 1½ gr	1½ k 1½ gr
	týž z 4 jiter	7 gr	7 gr
	Jan Sedlák od Víška	8 gr	8 gr
17.	Václav Novák	2 k	2 k
	týž z 6½ jitra	6½ gr	6½ gr
18.	Martin Vlastunka	15 gr	15 gr
19.	Janata	½ k 1 gr	½ k 1 gr
	týž z luk	13½ gr	13½ gr
20.	Vašek	22½ gr	22½ gr
	týž z 5 jiter	5 gr 2½ d	5 gr 2½ d

122) Nyní obec Hlušice, ležící asi 8 km severozápadně od Nového Bydžova.

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
21.	Hubáček	7½ gr	7½ gr
	týž z haltěře	1 gr	1 gr
22.	Kuba Švec	7½ gr	7½ gr
	týž z 1 jitra	1 gr	1 gr
23.	Vávra Rychtář	½ k 1 gr	½ k 1 gr
	týž ze 3 jiter	3 gr	3 gr
24.	Petr Sadovský	6 gr	6 gr
25.	Kuba Víškův	8 gr	8 gr
	týž od krčmy	12 gr	12 gr
26.	Benda	16 gr	16 gr
	týž ze 4 jiter	4 gr	4 gr
27.	Mikuláš Řezna	16½ gr	16½ gr
28.	Petr Sadovský	25 gr	25 gr
29.	Trupka	15 gr	15 gr
	týž ze 4 jiter	3½ gr	3½ gr
30.	Brožík	4 gr	4 gr
31.	Matěj Vožrálek	1 gr	1 gr
32.	Jan Kovář	17 gr	17 gr
33.	Řehoř	4 gr	4 gr
34.	Kučera	3 gr	3 gr
35.	Spasík	8 gr	8 gr
36.	Taraba	1½ gr	1½ gr
37.	Kocůrek	1½ gr	1½ gr
Celkem		22 k 43½ g 2 d	22 k 43½ g 2 d
Ročně		45 k 27 g 4 d	

Hlušce Malé¹²³⁾ s d[vory] k[metcimi] s p[latem], na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Janata	1 k 18 gr	1 k 18 gr
2.	Pohořálek	1 k 14 gr	1 k 14 gr
	týž	1½ gr	1½ gr
3.	Šimon	56 gr	56 gr
4.	Kovář	1 k 2 gr	1 k 2 gr
	týž od krčmy	15 gr	15 gr
	od Václava Nováka	16 gr 1½ d	16 gr 1½ d
5.	Hrozek	53 gr	53 gr

123) Nyní Hlušičky, součást obce Hlušice (viz předchozí poznámka).

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
6.	Syřínek	1 k 18 gr	1 k 18 gr
	týž	15½ gr	15½ gr
	týž	7½ gr	7½ gr
7.	Lyska	½ k 6 gr	½ k 6 gr
8.	Vítek	5 gr	5 gr
9.	Mužík	1 k 1 gr	1 k 1 gr
	týž	8 gr	8 gr
10.	Petr Parkas	1½ k 17 gr	1½ k 17 gr
	od Jektavého	3 gr	3 gr
11.	Černý z Starého Bydžova	12 gr	12 gr
12.	Vaněk	3 gr	3 gr
13.	Brož	16 gr	16 gr
14.	Petr Jektavej	45 gr	45 gr
	týž z kopaniny	6 gr	6 gr
	týž z čtvrti	15 gr	15 gr
15.	Věček	1 k	1 k
	týž od krčmy	17 gr	17 gr
16.	Martin Vlastunka	45 gr	45 gr
17.	Černata z krčmy	22½ gr	22½ gr
18.	Bech	1½ k 5 gr	1½ k 5 gr
19.	Matěj	10 gr	10 gr
20.	Brožík	½ k 3 gr	½ k 3 gr
	týž	23½ gr	23½ gr
21.	Václav Novák z louky	4½ gr	4½ gr
22.	Brožek	16 gr 2 d	16 gr 2 d
Celkem		18 k 20 g 3½ d	18 k 20 g 3½ d
Ročně		36 k 41 g - d	

Janovice ves s d[vory] k[metcimi] s p[latem], na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Jan Netušil	1½ k	1½ k
	týž	15 gr	15 gr
2.	Benešek	1½ k	1½ k
3.	Pikel	15 gr	15 gr
	týž z chalupy	6 gr	6 gr
	týž z půl lánu	½ k	½ k
4.	Pavel	7 gr	7 gr
	týž z měščíště	8 gr	8 gr
5.	Jíra Víškův zeť	20 gr	20 gr

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
6.	Buloh z Starého Bydžova	7 gr	7 gr
7.	Hynek	1½ gr	1½ gr
Celkem		4½ k 21 g - d	4½ k 21 g - d
Ročně		9 k 42 g - d	

Vinary ves s d[vory] k[metcimi] s p[latem], na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat jeden (groše české)	Plat druhý (groše české)
1.	Spasík	1 k 28 gr	1 k 28 gr
2.	Tretera	1 k 4 gr	1 k 4 gr
3.	Kučera	6 gr	6 gr
4.	Jindřich	13 gr	13 gr
	těž on	15 gr	15 gr
5.	Těšín Krěmář	½ k 8 gr	½ k 8 gr
6.	Pábek	1 k	1 k
7.	Zych	2 k 3 gr	2 k 3 gr
8.	Kuba	2½ k	2½ k
Celkem		9 k 17 g - d	9 k 17 g - d
Ročně		18 k 34 g - d	

A z těch nap[ře]dpsaných vsí platí slepice jednu v rok.

Ze vsi Hlušce Veliké

Jméno hospodáře	Počet slepic
Víšek	3
Trupka	2
těž on z příkoupného	1
Řehoř	2
Vašek	3
Kučera	3½
Matůš	2
Hubáček	2
Žid	2
Benda Netušil	2
Taraba	1
Švec	1
Rychtář	2
Vašek	2
Volavka	1
Celkem	29½

It[em] z přikoupených dědin

Jméno hospodáře	Počet slepic
Jan Sedlák	1
Václav Novák	8
Vašek	1½
Hubáček	½
Švec	½
Rychtář	2
Kuba syn Víškův	1
Trupka	1½
Netušil	7
Petr Zahradník	1
Rezna	1
Benda	1
Petr Sadovský	1
Celkem	26

Ze vsi Hlušce Malé

Jméno hospodáře	Počet slepic
Pohořálek	4
Janata	2
Syřínek	4
Mužík	4
Hrozek	2
Jektavý	2
Věček	2
Martin	4
Vítek	1
Havel	2
Šimon	2
Brož	1
Matějčíček	1
Brožík	4
Lyska	2
Bech	4
Černata	1
Celkem	42

a z přikoupených dědin

Jméno hospodáře	Počet slepic
Martin	1
Janata	2
Věček	1
Parkas	2
Kovář	1
Celkem	7

Ze vsi Janovic

Jméno hospodáře	Počet slepic
Barthon	3
Jíra Vaškův	1
Pavel	1
Netušil	7
Benešek	6
Celkem	18

Ze vsi Vinar platí slepice

Jméno hospodáře	Počet slepic
Spasík	7
Tretara	4
Jindřich	1
Těšín	1
Pá[be]k	4
Kučera	1
Celkem	18

s dědinami, lukami, lesy, potoky, rybníky zejména těmito:

rybník Velký Hlušecký

rybník Kamenský

rybník Prostřední

rybník Svrchní pod Malými Hlušci

rybník Domorákovský spodní

rybníček nad týmž

rybníček Runtovský

*rybníček který slove Na mokré obci
rybníček Vonšovský
rybník Spodní Janovský
rybník Prostřední Janovský
rybník kterýž slove Třtinák
rybníček Vražda
rybník Vínarský Spodní
rybníček Svrchní Vínarský
rybníček ve vsi Vinařicích
rybníček Podháje*

se vši [zvoli], s panstvím, i to vše, což j[es]t tu on sám měl a držel, nic ovšem nevyňmuje, v týchž mezích a hranicích, v nichž to nap[ře]dpsané zboží záleží, i s lidmi zběhlými a s sirotky z týchž gruntův, žádného práva, zvláštnosti, vrchnosti ani panství sobě dále nepozůstavuje, prodal Vilémovi z Pernšt[ejn]a a na Helfenštejně etc. a j[eho] d[ědicům] za půlčtvrta tisíce kop g[rošů] praž[ský]ch úplně zaplacených, a jemu postoupil. Zpraviti má právem zemským čímž má neb jmíti bude, třetinú vejš. Pakli by nezpravil etc. jakož for[mule]. Stalo se léta m^o v^c xvi v pátek den nastolování s[vatéh]o Petra [22. února 1516].

Ca)

17. května 1516. Kateřina z Hrádku prodává Vilémovi z Pernštejna část vsi Sloupno za 607½ kopy gr. čes. DZV 6 C3b (regist AČ XVII, č. 1115, s. 561).

Kateřina dcera někdy Jana Hrádky z Hrádku, mající léta spravedlivá pány jich [milostm]i a vladykami na plném soudu zemském daná a vyplněná, p[ř]iznala se], že dědictví své

v Sloupně d[vo]ry k[metci] s p[laty], na k[terých] s[edí]

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepíc vánočních	Kuřat
1.	Svatoň Rychtář	6 k 48 g	7	-
	týž z luhu	21 g	-	-
2.	Racek	15 g	2	4 (2 na sv. Ducha a 2 na sv. Václava)
3.	Mandelice	15 g	2	4 (2 na sv. Ducha a 2 na sv. Václava)
4.	Vaněk mladý Tancivod'	26 g	2	-
5.	Havel	26 g	2	-
6.	Michal	23 g	2	4 (2 na sv. Ducha a 2 na sv. Václava)
7.	Jan Křížův	1½ k 4 g	2	-
8.	Mlynářka	108 g	4	-
9.	Vítek	22 g	2	-
10.	z Juonkové poustky, kteráž již jest vosazena	21 g	2	4 (2 na sv. Ducha a 2 na sv. Václava)
11.	Skopce	42 g	2	-
12.	Prokop	30 g	2	4 (2 na sv. Ducha a 2 na sv. Václava)
13.	Klest	4 k 2 g	6	-
14.	Pavel	2 k 21 g	2	-
15.	z kubovského	3 k 27 g	5	-
Celkem		24 k 1 g	44	20

s dědinami, lukami, luhy, i se vši [zvolí], s panstvím, i to vše, což jest tu táž Kateřina sama měla a držela, tak a v témž plném právě, jakož jí dsky od Martina a Bočka bratří Radíkovských z Hrádku, strejcův jejích, p[ř]lněji s[vědčí], žádně[h]o nepozůstavující, prodala Vilémovi z Pernšt[ejn]a a Helfenštejně

etc. a j[eho] d[ědicům], za šest set kop g[rošů] a za viij [kopy] g[rošů]¹²⁴⁾ vše pražských če[ský]ch zaplacených, a postoupila. Zpraviti má ona Kateřina prodávající sama nap[ře]d a vedle ní Hašek Zvířetický z Vartmberka dědinami jich, kteréž mají neb míti budú, právem zemským třetinú vejš. Pakli by nezpravili etc. jakož forma. Stalo se léta Božího M^o v^c xvi v v sobotu o suchých dnech letničních jinak po s[vatě] Žofii [17. května 1516].

Cb)

17. května 1516. Hašek Zvířetický z Vartmberka prodal část vsi Sloupno Vilémovi z Pernštejna za 400 kop grošů českých. DZV 6 C3b–4a (regist AČ XVII, č. 1115, s. 561).

Hašek Zvířetický z Vartmberka p[řiznal se], že dědictví své v Sloupně, tři dvory k[metcí] s p[laty], na k[terých] s[edí]

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepice vánočních
1.	Tancivod' starý	42 g 5 d	4
2.	Jíra Mlynář	4 k	2
3.	Vašek	3 k 48 g	6
Celkem		8k 30 g 5 d	12

z dědin od Sloupna z Bydžova bez panství

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepice vánočních
1.	Jiří Koželuh	40 g	-
2.	Pavliček	4 g 4 d	-
3.	Martínek	40 g	1
4.	Matěj Holek	1 k	-
5.	Pavel Kočů	40 g	1
6.	Jan Smutný	1 k 5 g	-
7.	Beneš Hladík	28 g bez 1 d	-
8.	Jan Vální	52 g	1
9.	Jan Duchkův	48 g bez 2 d	-
10.	Vávra	22 g	-

124) Tj. 607½ kopy grošů českých.

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepíc vánočních
11.	Kužel	40 g	-
12.	Prokop z kusu louky	3 g 3 d	-
13.	Michal Plemenný ze 2 jiter	6 g	-
14.	Vávra Němec ze 2 jiter luk	6 g	-
15.	Svatoň z řeky a z pastvišťka	10 g	-
Celkem		8 k 44 g 4 d	3

s dědinami, lúkami, i se vši [zvoli], s panstvím, i to všeco, což j[es]t tu pán měl a držál, tak a v témž plně[m] p[rá]vě, jakož jemu dsky od Martina a Bočka bratří Radíkovských z Hrádku plněji svědčí, žádné[h]o [nevymiňujíce], prodal Vilémovi z Pernštejna a na Helfenštejně etc. a j[eho] d[ědicům] za čtyři sta kop g[rošů] vše pr[ažský]ch če[ský]ch zaplacených, a je[m]u postoupil. Zpraviti má právem zemským čímž má neb míti bude třetinú výš. Pakli by nezpravil etc. jakož forma. Stalo se léta Božího M^o v^c xvi^o v sobotu o suchých dnech letničních jinak po s[va]té Žofii [15. května 1516].

D)

9. října 1517. Bohuněk Křičovský z Radče prodal ves Chudonice a další příslušenství Vilémovi z Pernštejna za 741 kop grošů českých za určitých výjimek. DZV 6 C15b–16a (regist AČ XVII, č. 1035, s. 248).

Bohuněk Křičovský z Radče p[řiznal se], že dědictví své

vésku Chudonice celú a d[vo]ry k[metcí] s p[laty], na kterýchž sedí

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepíc
1.	Mazanec	3 k 26 g	7
2.	Tomášek	2 k 7 g	4
3.	Šidovice	2 k	4
4.	Matěj	3 k	6
5.	Martin Zahradník	27 g	1
6.	Srbek	34 g	2
7.	Pešta	54 g	3
8.	Mlsný	6 g	2
Celkem		12 k 34 gr	29

platy bez panství, kteréž platí z Bydžova Mladého

	Jméno hospodáře	Plat roční (groše české)	Slepíc
	Jásek z Bydžova Mladého z louky a z řeky při týchž grutních	1 k	-
	Hodan z Bydžova Mladého	15 g	-
	Týž Hodan z jiné louky	12 g	½
	Hlavnice	½ k	-
	Šimek	½ k	1
	Matuš Pertholt	47 g	1
	Neuzvalka	33 g	1
	Slunek	4 g	-
Celkem		3 k 51 g	3½

Kterýžto lidé svrchupsaní z Mladé[h]o Bydžova všickni platí ten plat bez panst[ví].

v Sloupně ves dvory k[metcí] s p[laty] což tu má, na k[terých] sedí

	Jméno hospodáře	Plat roční (gr. české)	Slepíc
1.	Matuš Rychtář	2 k 17 g	3½
	Týž z louky a kopaniny	12 g	-

	Jméno hospodáře	Plat roční (gr. české)	Slepíc
2.	Jan Zahradník	12 g	4
	Týž z kopaniny a místo konopí trháni	6 g	-
3.	Jírka z jednoho	2 k 16 g	6
	Týž z druhého	1 k	4
	A místo konopí trháni	4 g	-
4.	Michal	12 g	4
	Týž z kopaniny a místo konopí trháni	6 g	-
5.	Krčmář	28 g	4
	Místo konopí trháni	2 g	-
6.	Martin	1 k 11 g	6
	A z louky	4 g	-
	Místo konopí trháni	2 g	-
7.	Votepka	12 g	4
	Místo konopí trháni	2 g	-
Celkem		8 k 4 g	35½

It[em] na těchto lidech plat bez panství

Jméno hospodáře	Plat roční (gr. české)	Slepíc
Vávra z Sloupna z kopaniny	2 g	-
Jíra Mlynář ze Sloupna z řeky	1 k	-
Celkem	3 k	-

A na těchto lidech z Bydžova Mladé[h]o plat bez panství

Jméno hospodáře	Plat roční (gr. české)	Slepíc
Kříž Řezník	½ k	1
Beneš Krejčí	½ k	1
Jan Tkadlec z kopaniny	5 g	-
Celkem	1 k 5 g	2

It[em] svrchupsaný Bohuněk prodávající na sobě plat z dědiny při Sloupně bez panství

	Plat roční (gr. české)	Slepíc
na jednom kusu	26 g	1
z druhého kusu	15 g	½
Celkem	41 g	1½

Jan Tkadlec z Bydžova Mladé[h]o 5 g[rošů] p[latu] r[očního] z kopaniny;
Jan Devut z Červeněvsi Haška Zvířetické[h]o z Vartmberka, z kopaniny 4
g[roše] p[latu] r[očního] z kopaniny;

s dědinú, lúkami, znamenitě těmito:

it[em] louka Bahno

a loučka u Chudenic

s lesy a kus lesu pod Královstvím

i se vši [zvolí], s panstvím, i to všecko což j[es]t tu sám po někdy Ctiborovi otci svém měl a držál, žád[néh]o práva nepozůsta[vu]je, prodal Vilémovi z Pernšt[ejn]a a j[eho] d[ědicům] za sedm set [kop] g[rošů] a za xli [kop] g[rošů] vše p[ražský]ch če[ský]ch. A zaplacení té sumy i postoupení dědictví nahořepsané[h]o má býti tak, jakž se dole vypisuje. Zpraviti má on prodávající právem zemským čímž má neb míti bude třetinú výš. Pakli by nezpravil etc. jakož forma a obyčej pro nezprávu, s takovýmito znamenitými výminkami: Že svrchupsaný Bohuněk má toho dědictví nadepsanému Vilémovi neb j[eho] d[ědicům] postúpiti, když by on Bohuněk neb ten, komuž by list hlavní dal s dobrou volí řádnú témuž Vilémovi z Pernšt[ejn]a neb rukojměm jeho a půl léta nap[ře]d věděti. Tehdy po vyjití toho polúletí když by ta suma k listu hlavnímu věřiteli v moc položena byla u desk zemských k ruce témuž Bohunkovi, že hned má nadepsaný Bohuněk gruntův svrchupsaných a dědictví často jmenovanému Vilémovi z Pernšt[ejn]a postúpiti a list hlavní zase navrátiti. Pakli by toho listu nenavrátil a dědictví svrchupsané[h]o nepostúpil, tehdy on Vilém neb j[eho] d[ědicové] po smrti téhož Bohunka polože peníze při úřadě desk zemských, bude se moci s jedním ko[morní]kem p[ražský]m uvázati ve všecko s plným práve[m] ku pravému právu dědickému. Pakli by týž Bohuněk za své živnosti tím listem půl léta nap[ře]d vě[dě]ti nedal, tehdy má při držení těch gruntův zůstaven býti. Než po smrti jeho Bohunka často jmenovaný Vilém neb jeho dědici budú moci sumu svrchujmenova[n]jú k listu a nebo u desk položití tomu, kdož by ten list měl s dobrou volí řádnú, a položíce, budú se moci s jedním komorníkem p[ražský]m uvázati v dědictví nadepsané dědicky a také týž peníze aby žádně[m]u u desk vydávány nebyly, dokudž by ten list hlavní s dobrou volí řádnú k týmž penězům položen nebyl. Také s takovou výměnkou: Jakož j[es]t týž Bohuněk lidem chudenským spustil úroku kurčenského, každému po puolčteru penízi po každé slepici, a sloupenským lidem též pustil roboty, totižto luk hrabání, že týž Vilém s svý[m]i dědici při tom nechati a zůstaviti je má. Stalo se léta M^o v^c xvii v pátek den s[vaté]ho Diviše [9. října 1517].

Obr. 2: Zbytek erbu Johanky Pernštejské z Vartenberka
v tzv. Vojtěchově sále na zámku Pardubice
(foto Luděk Vojtěchovský).

THE DEVELOPMENT OF THE NOVÝ BYDŽOV ESTATE DURING THE PERNŠTEJN ERA (1516–1547)

(An edition of the urbarium of the Nový Bydžov estate
from 1516–1517)

Older historiographic studies have devoted substantial attention to the early history of the town of Nový Bydžov and its development. However, the period between 1516 and 1547, when the town (and its hinterland) were part of the large estates controlled by the Pernštejns, has entirely escaped historians' attention. The present study seeks to address this gap as part of an extensive research project exploring the changes in property ownership that occurred as a consequence of the confiscations of land following the estates rebellion (1547). The Nový Bydžov estate was part of the land surrendered by Jan of Pernštejn to King Ferdinand in return for other land that had been confiscated, mainly in the royal towns of East Bohemia. However, only a small part of the Pernštejns' original Nový Bydžov dominium remained after this transfer, and in 1569 this remnant was purchased by the town. This study focuses on the process through which the Nový Bydžov estate was formed between 1516 and 1520, i.e. during the last years of Vilém of Pernštejn's life. Drawing on sources that have not previously been used in the literature, the author reconstructs the process through which the estate was pieced together and delineates its boundaries during Vilém's era. He refutes the erroneous claim that the sale of the Nový Bydžov to Vilém of Pernštejn (1516) was a consequence of poor financial management by Havel Zvířetický of Vartmberk, who is said to have amassed substantial debts. In fact, it is evident from well-attested familial relations that the 1516 sale was connected with the marriage of Vilém's younger son Vojtěch to Johanka Zvířetická of Vartmberk, the elder sister of Havel Zvířetický (who at the time of the sale had not yet reached adult age – he was declared an adult by a decision of the provincial court). Based on an analysis of extensive sources among the official provincial records, the author has reconstructed the 1516 urbarium of the Nový Bydžov estate down to the level of the holders of individual plots of rural land and the taxes levied on them by the Pernštejn lords. The edited text of the urbarium forms an appendix to the study. The author then traces the development of the Nový Bydžov estate (which in 1521 was incorporated into a larger complex of property administered from Chlumec nad Cidlinou) and its subsequent sale; the estate was sold by Jan of Pernštejn in 1547 (part of the estate was transferred to King Ferdinand and part was sold directly to aristocratic buyers from the region).